

Bethlen Gábor és Európa

Szerkesztette Kármán Gábor és Kees Teszelszky

Budapest

2013

A kutatást és a könyv megjelenését az
Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok
NK 81948 számú kutatási programja támogatta.

Az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke
és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület közös kiadványa.

© Almási Gábor, Cziráki Zsuzsanna, G. Etényi Nóra,
Kármán Gábor, Papp Sándor, Szabó Péter, Kees Tszelszky,
R. Várkonyi Ágnes, Varsányi Krisztina, 2013

A kiadásért felel Horn Ildikó

A borítón Bethlen Gábor és Pfalzi Frigyes,
Claes Jansz. Visscher metszete (British Museum)

A borítót tervezte Vörös Zsolt

ISBN 978-963-284-416-9

Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

KÜLFÖLDI DIPLOMATÁK BETHLEN GÁBOR SZOLGÁLATÁBAN

KÁRMÁN GÁBOR

Amikor Zygmunt Zaklika 1625. november 26-án átvette IV. Keresztély dán királytól a diplomáciai feladatai teljesítését igazoló ún. *recredentials* levelet, és megkapta hozzá az uralkodó ajándékát, fel lehetett készülvé arra, hogy visszaútja Erdélybe nem lesz zökkenőmentes.¹ A kora újkori „kis jégkorszakban” november végén hosszás utazásra vállalkozni már önmagában is sok veszélyt jelentett, az útvonal pedig további nehézségekkel fenyegetett, hiszen a követnek több, Bethlen Gáborral kevésbé szimpatizáló uralkodó területén keresztül kellett utaznia. Még alig múlt egy éve annak, hogy III. Zsigmond lengyel király emberei a mazóviai Gąbin városában feltartóztatták az erdélyi fejedelem II. Gusztáv Adolfhoz igyekvő követeit; és bár a király megtiltotta, hogy felnyissák a náluk levő leveleket, arról mindenesetre értesült, hogy Bethlen politikai és családi kapcsolatot keres a svéd királlyal és erről felhaborodva tájékoztatta az érdekelt hatalmakat, újabb adalékkal gazdagítva a már amúgy is radikálisan egymással szembenálló táborok által dominált európai politika botránykrónikáját.²

¹ IV. Keresztély levele Bethlen Gábornak (Nienburg, 1625. nov. 16./26.) *Fraknoi Vilmos*: Bethlen Gábor és IV. Keresztély dán király (1625–1628): Közlemények a koppenhágai kir. levéltárból. TT [4.] (1881) [a továbbiakban TT 1881] 98. A követnek adott ajándékról („25 Rosen”) a dán király sajátkezű naplójából értesülünk: Kong Christian des Fjerdes Dagbøger for Aarene 1618, 1619, 1620, 1625, 1635. Utg. Rasmus Nyerup. Kiøbenhavn 1825. 147. A forrás egy másik kiadásában más összeg („35 Rosen”) olvasható: *Rasmus Nyerup*: Kong Christian IVdes egenhændige Optegnelser i hans Skriv- og Rejse-Calendere. Magazin for Rejseiagttagelser 4. (1825) 547. A tanulmányban mindvégig a gregorián datálást használom; amennyiben a dátum az eredeti forrásban a julián naptár szerint szerepel, azt kapcsos zárójelben egészítem ki.

² Az esetről lásd Piotr Szyszkowski proppozícióját György Vilmosnak (1624. okt. 3.) Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (Berlin-Dahlem, a továbbiakban GStA PK), Brandenburgisch-preussisches Hausarchiv [a továbbiakban BPH] Rep. 33. W Nr. 65a fol. 4–6; III. Zsigmond instrukcióját követe, Samuel Targowski számára (Varsó, 1624. szept. [a nap hiányzik]) Szilágyi Sándor: A „Collectio Camerariana”-ból. TT [6.] (1883) [a továbbiakban TT 1883] 222–223; illetve Kemény János beszámolóját: Kemény János önéletírása. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szerk. V. Windisch Éva. (Magyar remekírók) Budapest 1980. 51. Nem véletlen, hogy Szilágyi Sándor Ludwig Camerarius nagy 17. századi dokumentumgyűjteményében találta meg III. Zsigmond instrukcióját, az ugyanis másolatban terjedt, lásd Johann Salvius levelét II. Gusztáv Adolfnak (Hamburg, 1625. febr. 28./márc. 10.) RA(S) Germanica vol. 253. Feltehető, hogy a lengyel diplomácia maga is terjesztette az iratot: ez volt ugyanis a legmegfelelőbb módszer arra, hogy a III. Zsigmonddal meglehetősen rossz

Arra azonban Zaklika aligha számított, hogy december közepén a Bethlennel kiváló kapcsolatban lévő György Vilmos brandenburgi választófejedelem udvarában fogják őrizetbe venni, és bezárva tartják hónapokig annak ellenére, hogy ez idő alatt a fejedelem több követe is jár Berlinben. A Cölln an der Spree-i palotában lezajlottak azok az ünnepségek is, amelyek során a választó húga, Katalin, szimbolikusan házasságot kötött a távollévő erdélyi fejedelemmel, hogy aztán később Kassán véglegesen is Bethlen felesége és utódjelöltje legyen – és a követ még mindig György Vilmos embereinek őrizete alatt maradt.

Zaklikával szemben a gyanút – hogy ti. valójában nem is az erdélyi fejedelem diplomatája, hanem veszélyes kém – korábbi viselkedése, ellentmondásokban bővelkedő állításai és elhatározásainak többszöri hirtelen megváltoztatása keltette fel; György Vilmos tanácsosainak kétségeit pedig tovább erősítette, hogy a követ a brandenburgi hatóságokkal való együttműködéstől is vonakodott. Sorsát végül az döntötte el, hogy 1626 márciusában megérkezett Berlinbe Bethlen Gábor levele, amelyben biztosította a választófejedelmet: Zaklika valóban az ő diplomatája.

A kivizsgálási jegyzőkönyv, amelyet a hatóságok Zaklika letartóztatása után vettek fel, fennmaradt Berlinben, a brandenburgi választófejedelmek és porosz királyok titkos levéltárában.³ Az igen részletes irat – amelyet a brandenburgi tanácsosok hozzá írott kommentárjai, illetve az ügygel kapcsolatos levelezés egészítenek ki – minden eddig ismert dokumentumnál több részletet árul el arról a csoportról, amelyre eddig az amúgy terjedelmes, Bethlennel kapcsolatos irodalom meglehetősen kevés figyelmet fordított: azokról a túlnyomórészt nem erdélyi származású diplomatákról, akik különböző nyugat- és észak-európai udvarokban képviselték a fejedelem érdekeit a harmincéves háború első évtizedében. A fejedelem diplomáciájával kapcsolatban – mint azt a frissen megjelent tanulmányok mutatják – még a klasszikus diplomáciatörténeti vizsgálatok is meglehetősen sok újdonságot hozhatnak, de ezek mellett szükség lenne új kérdések és szempontok bevonására is. Köztük is kiemelkedő fontossággal bírhatnának az eszmetörténeti jellegű, a politikai nyelvhasználatra, a legitimáció stratégiáira koncentrááló feldolgozások, a diplomáciai szervezettel kapcsolatos intézménytörténeti, illetve a diplomaták személye, hátterük, karrierstratégiáik,

viszonyban lévő Bethlen machinációinak nemzetközi figyelmet biztosítsanak. A korszakban bevett módszer, az elfogott levelezés kiadása – amelyről lásd *Almás Gábor* tanulmányát ebben a kötetben – ebben az esetben nem lett volna praktikus, hiszen a követet küldő Bethlen és a lengyel király formálisan nem számítottak ellenséges hatalmakkal. Az Archiwum Główny Akt Dawnych (Varsó, a továbbiakban AGAD) gyűjteményében fennmaradt a Quadtnál talált instrukció egy másolata is: *Metryka Koronna Libri Legationum* vol. 29. 328–339.

³ GStA PK BPH Rep. 33. Kurfürst Johann Sigismund W Nr. 63.

felemelkedési lehetőségeik iránt érdeklődő társadalomtörténeti irányultságú elemzések.⁴

A tanulmány első részében arra teszek kísérletet, hogy a diplomáciatörténet klasszikus forrásainak felhasználásával – ám azok körét a Bethlen Gábor uralkodásával kapcsolatban az eddig felhasználtakhoz képest jelentősen növelve – rekonstruáljam a fejedelem szolgálatában álló külföldi diplomaták különböző típusait, főbb tevékenységi körüket és motivációjukat. Ezt követi a második részben a Zaklika-esetnek a diplomaták hétköznapjaival, a procedúra buktatóival kapcsolatos tanulságainak ismertetése. Mindeközben szem előtt tartom azt is, hogy az erdélyi fejedelem által követett gyakorlat jellegzetességeit, ahol csak lehet, összehasonlítsam a korabeli európai praxissal.

Bethlen Gábor külföldi származású diplomatái

Az a kevés történész, aki egyáltalán értékelte Bethlen Gábor diplomáciai karának teljesítményét, kevésbé volt elragadtatva attól, amit talált. Szekfű Gyula esetében még gondolhatnánk, hogy a diplomaták „selejtesnek” minősítése a rendhagyó szemléletű életrajzára általánosságban jellemző tabudöntőgető szemlélet eredménye, ám Benda Kálmán esetében hasonló gyanú már nem merülhet fel.⁵ A legutóbbi Bethlen-évforduló kapcsán a *Századok*ban megjelentetett tanulmányában ő is arra a következtetésre jutott, hogy a fejedelem számára nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű megbízható és művelt diplomata, akik politikai képviselőt hatékonyan elláthatták volna, vagy széles látókörük és az európai politikában való eligazodási képességük révén akár tanácsokat is adhattak volna a fejedelemnek. Bethlennek egyedül kellett kialakítania koncep-

⁴ A klasszikus diplomáciatörténettel elérhető új eredményeket – különösen a korábban elhanyagolt oszmán irány tekintetében – jól reprezentálják *Papp Sándor*: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1622), illetve *Sudár Balázs*: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. *Századok* 145. (2011) 915–974, illetve 975–996. *Horn Ildikó* tanulmánya ugyanebben a kötetben (A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában, 997–1028.) a politikusokkal kapcsolatos társadalomtörténeti szemléletű kutatások gyümölcsöző voltát illusztrálja. Az eszmetörténeti jellegű szempont érvényesítésére Bethlennel kapcsolatban jó harminc évvel ezelőtt már felhívta a figyelmet *Monika Glettler*: Überlegungen zur historiographischen Neubewertung Bethlen Gabors. *Ungarn Jahrbuch* 9. (1978) 237–255. Folytatásra méltó kísérlet ebben az irányban a béke fogalmával kapcsolatban *R. Várkonyi Ágnes* tanulmánya: „Legnagyobb bölcsesség és eszesség...”: Bethlen Gábor és az európai béketárgyalások (1648–1718). *Valóság* 24. (1981) 2. sz. 1–10.

⁵ *Szekfű Gyula*: Bethlen Gábor: Történelmi tanulmány. 2. kiad. Bp. 1983. 243–244; *Benda Kálmán*: Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában. *Századok* 125. (1981) 725–730.

cióját és sokszor nem számíthatott még arra sem, hogy követe tehetsége és képzettsége legalább az instrukciók maradéktalan végrehajtására elegendő lesz.

Benda Kálmánnak annyiban kétségkívül igaza van, hogy Bethlen Gábor mellett nem állt olyan tanácsadó, mint II. Gusztáv Adolf mellett Axel Oxenstierna, vagy akár a német fejedelmek mellett tanácsosaik köre, akik időnként – mint például a brandenburgi György Vilmos esetében – nemcsak részt vettek uruk mellett a külpolitika irányításában, hanem egyenesen helyette (a választófejedelem igencsak korlátozott érdeklődése mellett) kézben is tartották azt.⁶ A diplomaták képességeivel kapcsolatos megállapításai azonban több ponton is finomíthatók: ha nagyobb mennyiségben vizsgáljuk meg az egyes eseteket, a negatív példák kevésbé tűnnek riasztónak, hiszen arányuk az összeshez képest csökken; ezzel együtt realisabb képünk alakulhat ki arról is, milyen súllyal estek latba ezek a malőrök a korabeli Európa diplomáciai életében.

Jellemző példa Boncziday Mártoné, amelyet mind Szekfű, mind Benda felidézett.⁷ A fejedelem postakövete – akinek tevékenységére vonatkozóan az 1620-as évek elejétől kezdve ismerünk dokumentumokat – 1629 januárjában Königsbergben tárgyalt Axel Oxenstierna egyik megbízottjával, Johannes Nicodemivel.⁸ A svéd titkár jelentése meglehetősen elszomorító képet rajzolt Bonczidayról: a tárgyalások – amelyeket már amúgy is hátráltatott, hogy tolmácsot kellett alkalmazni, mert a követ nem beszélt elég jól latinul – szinte semmilyen új információt nem szolgáltatottak; ezzel együtt az Oxenstiernától kapott ajándékot a követ szemlátomást kissé kevesellte. Nicodemi, beszámolója szerint, már a kezdeti nehézségek után kételkedni kezdett abban, vajon az általában

⁶ A harmincéves háború első felében folytatott brandenburgi külpolitika szervezeti jellegzetességeiről lásd *Ulrich Kober: Eine Karriere im Krieg: Graf Adam von Schwarzenberg und die kurbrandenburgische Politik von 1619 bis 1641.* (Quellen und Forschungen zur brandenburgischen und preußischen Geschichte 24.) Berlin 2004. 25–39. Oxenstierna és II. Gusztáv Adolf együttműködéséről a klasszikus monográfia *Nils Ahnlund: Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död.* Stockholm 1940.

⁷ *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor i. m. 244; *Benda K.*: Diplomáciai szervezet i. m. 729. Az eset legrészletesebb leírása: *Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor és a svéd diplomácia.* (Értekezések a történeti tudományok köréből, 10/1.) Bp. 1882. 17–20.

⁸ Bonczidayról az első adat 1620 januárjából származik, ekkor Moldva és Erdély között utazott oda-vissza, lásd *Cziráki Zsuzsanna: Autonóm közösség és központi hatalom: Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban.* Budapest, 2011. 202. Bethlen 1624-ben Matthias Quadt mellé rendelte, hogy a poroszországi Thornig kalauzolja, ami arra utal, hogy már korábban is járhatott Lengyelországban. Ebben az esetben a fejedelem egyértelműen mint „postára” hivatkozik rá, lásd levele Alvinczi Péternek (Gyulafehérvár, 1624. okt. 7.) *Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor uralkodásának történetéhez.* TT [2.] (1879) [a továbbiakban TT 1879] 411. A svédekkel való königsbergi tárgyalás iratainak nagy részét kiadta *Szilágyi Sándor: Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez.* TT [5.] (1882) [a továbbiakban TT 1882] 243–253.

óvatosnak ismert Bethlen nagy dolgokat bízott-e erre az emberre, és kétségeinek alighanem volt is némi alapja.⁹ Nem rendelkezünk ugyanis egyetlen adattal sem arról, hogy Bethlen megbízta volna Bonczidayt ezzel a küldetéssel, sőt a postakövet maga sem hivatkozik ilyesmire: Oxenstiernával a kapcsolatfelvételt javasoló levelében csak annyit közölt, hogy az erdélyi fejedelemszónok levelét vitte a brandenburgi választófejedelemnek Königsbergbe, és hasznosnak tűnt, ha egyúttal a közelben tartózkodó svéd kancellárt is felkeresi. Valószínű, hogy a diplomáciai kapcsolatfelvételhez szükséges *credentialis* levelet ezúttal a Bethlennél tartózkodó svéd követnek, Paul Strassburgnak a kancellárhoz írott levele pótolta, amelyet Boncziday vitt magával a Balti-tenger partjára, és amelynek utóírata név szerint ajánlotta Oxenstierna figyelmébe az erdélyi postakövetet.¹⁰ A latinul alig tudó, fennhéjázó, kapzsi és éretlen diplomata története joggal sokkolja az olvasót, ám nem biztos, hogy ugyanolyan hatással volt a korabeli protestáns Európa Bethlenről alkotott képére, mint azt Szekfű és Benda sugallná: Axel Oxenstierna levelezésében nem találjuk nyomát annak, hogy Boncziday produkciója bármilyen irányban befolyásolta volna az erdélyi fejedelemtől alkotott véleményét.¹¹

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Benda Kálmán a konstantinápolyi mellett elsősorban a fejedelem nyugat-európai diplomatáira koncentrált, holott a szomszédos birodalmakkal fenntartott kapcsolatok és az ott elérhető eredmények sokkal fontosabb szerepet kellett hogy játszanak Bethlen számára, mint a mindig is bizonytalan kimenetelű németföldi, angliai, vagy svéd tárgyalások. Noha a konstantinápolyi követség – az erdélyi fejedelemség egyetlen állandóan fenntartott diplomáciai szolgálata – szervezeti sajátosságai számos problémát okoztak és megkönnyítették a visszaéléseket a kevésbé elkötelezett diplomaták számára, éppen ebben az időszakban több tehetség, a portai politika útvesztő-

⁹ Johannes Nicodemi beszámolója Axel Oxenstiernának (Elbing, 1629. febr. 4.) TT 1882: 249–253.

¹⁰ Paul Strassburg levele Axel Oxenstiernának (Gyulafehérvár, 1628. okt. 28.) *Carl Wibling*: Magyarország történetét érdeklő okiratok a svédországi levéltárakból. TT [15.] (1892) 451. Lásd még Boncziday Márton levelét Axel Oxenstiernának (Königsberg, 1629. jan. 29.) TT 1882: 243–244.

¹¹ A fenti interpretációt támasztja alá az is, hogy Oxenstierna ez alkalommal Bethlen Gábornak nem is küldött levelet, csak Paul Strassburg soraira válaszolt (Elbing, 1629. jan. 24./febr. 3.) TT 1882: 253–256. Boncziday a későbbiekben is működött az erdélyi diplomácia kötelékében, 1632-ben I. Rákóczi György képviselőként kereste fel II. Gusztáv Adolfot, lásd levelét Axel Oxenstiernának (Mainz, 1632. jún. 8.) RA(S) Oxenstiernasamlingen E 570; illetve II. Gusztáv Adolf levelét I. Rákóczi Györgynek (Hersbruck, 1632. jún. 25./júl. 5.) Okirattár Strassburg Pál 1631–1633-iki követsége és I. Rákóczi György első diplomáciai összeköttetései történetéhez. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, 26.) Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1882. [a továbbiakban MHHD XXVI] 59.

it bensőségesen ismerő erdélyi követet találunk.¹² A csak tapasztalati úton megszerezhető helyismeret pedig a fejedelemség számára legfontosabb tárgyalások során pótolta a humanista latin – vagy a nyugat-európai diplomáciai körökben egyre inkább előretörő franciás – műveltség, illetve az európai politika teljességére való kitekintés hiányát. Még akkor is igaz ez, ha a Konstantinápolyba küldött követek feladata nem merült ki a fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyával kapcsolatos ügyek portai tárgyalásában, hanem Bethlen sokszor üzent az angol és holland kormányzatoknak is ott tartózkodó követeiken keresztül.

Hasonlóképpen nem nagyon lehet panasz a Bethlennek a magyar királlyal folytatott tárgyalását vezető politikusi gárdára sem – akiket Benda Kálmán egyáltalán nem vett figyelembe.¹³ Meglehet, ezek a politikusok sem rendelkeztek teljes körű európai kitekintéssel, ám erre feladatuk teljesítéséhez nem is volt feltétlenül szükség. Az egymás utáni fegyveres konfliktusokat lezáró béketárgyalásokon sokkal fontosabb volt a magyar jogi tradíciókban való elmélyülés – amelyre a fejedelem az igényeinek megalapozását szolgáló legitimációs stratégiáit építette –, mint a Német-római Birodalom távoli tájain folyó konfliktusok jogi hátterének részletes ismerete. A Magyar Királyság képviselőivel folytatott tárgyalások általában jól körülmárható, konkrét kérdések körül forogtak, amelyek

¹² Az erdélyi portai követség történetéről a klasszikus munka *Bíró Vencel*: Erdély követei a Portán. Kolozsvár 1921. A követség szervezeti sajátosságaival kapcsolatos problémákról lásd *Kármán Gábor*: „Átkozott Konstantinápoly”: Törökkép Erdély 17. századi portai követségén. In: Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. G. Etényi Nóra és Horn Ildikó. Bp. 2008. 29–48; *Uő*: Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete. Bp. 2013. 65–103. A Bethlen-korszak kiemelkedő portai követeit, Borsos Tamást, Toldalagi Mihályt, Mikó Ferencet *Benda Kálmán* is felsorolja, lásd Diplomáciai szervezet i. m. 727–728. A követség tényleges tevékenységével kapcsolatban számos adatot közöl *Papp S.*: Bethlen Gábor i. m. és *Sudár B.*: Isztkender i. m.

¹³ Sajnálatos módon kevés információval rendelkezünk egy újabb esetlegesen fontos területtel, a fejedelemnek a szomszédos román vajdaságokkal folytatott diplomáciájával kapcsolatban. A témát a legtöbb elemzés mellőzi, magyarul a legterjedelmesebb feldolgozás töredékessége híven mutatja a források hiányából adódó problémákat: *Demény Lajos*: Bethlen Gábor és kora. Bukarest 1982. 40–64. A brassói számadáskönyvek alapján összeállított, a követek forgalmát reprezentáló jegyzék azonban azt a benyomást kelti, hogy a közvetlen kapcsolatot Bethlennel inkább a vajdák keresték: arányaiban sokkal kevesebb a román vajdaságokba tartó erdélyi követ, mint az ellenkező irányba közlekedő diplomata. Talán nem túlzás feltételezni, hogy Bethlen a román vajdaságokkal kapcsolatos ügyeket elsősorban nem közvetlenül, hanem a Portán keresztül próbálta intézni. Vö. *Cziráki Zs.*: Autonóm közösség i. m. 191–228. A román fejedelemségekkel folytatott diplomáciához hasonlóan a lengyel-litván unióval fenntartott kapcsolatról sem született igazán részletes feldolgozás, és a rendelkezésre álló áttekintések elsősorban nem a kétoldalú diplomáciai kapcsolatokra, hanem a két uralkodó hatalmi törekvéseinek ütközésére koncentrálnak, vö. pl. *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged 2007. 79–93.

megoldásához szükséges volt a helyi viszonyok ismerete. Ezzel szemben a nyugat-európai protestáns hatalmakkal, vagy akár Velencével folytatott diplomácia alapvető célja az volt, hogy a közös érdekek felismerése után egy keretszerződés biztosítsa az együttműködést, amelynek részleteit azonban mindenképpen csak további egyeztetések határozhatták meg. A folyamatosan változó hadi helyzet és a hatalmi központok távolsága – ne feledjük, hónapokba tellett, amíg egy levél eljutott Hollandiából Gyulafehérvárra – mindössze ennyit tett lehetővé.

A helyzet visszásságait kiválóan mutatja Bethlen Gábor viszonya a hágai szerződéshez: noha a fejedelem követe, Matthias Quadt jelen volt 1625 késő őszen Hollandiában a protestáns államok, Anglia, Dánia és az Egyesült Tartományok szövetségének megkötésekor, nem volt megbízatása arra, hogy uralkodója képviselőként konkrétumokról is tárgyaljon. Egy évvel később ugyan visszatért és mind a három szövetséges országban aláírta a Bethlen csatlakozásáról szóló egyezményt, ám mire visszaért vele Erdélybe, nemcsak Bethlen kötötte meg békéjét II. Ferdinánddal, de a protestáns szövetség is olyan kétségbeejtő katonai helyzetbe jutott, ami kizárt minden hatékony együttműködést.¹⁴ A távolság kizárta a lehetőségét annak, hogy Bethlen részleteiben is működő együttműködést remélhessen a protestáns nyugat-európai hatalmaktól, a velük fenntartott diplomáciai kapcsolatnak inkább az általános információszerzés volt a lényege. A fejedelem ennek révén hozzávetőleges ismereteket nyerhetett arról, számíthat-e ellenfele, a Habsburg uralkodó hátában ellenséges katonai tevékenységre; míg a nyugat- és észak-európai protestáns hatalmak politikai terveikben szintén számolhattak azzal, hogy az erdélyi fejedelem diverziója leköti majd II. Ferdinánd seregeinek egy részét.

A fentiek értelmében Bethlen diplomata-karában két csoportot különböztethetünk meg, akikkel szemben a fejedelem markánsan eltérő elvárásokat támaszthatott: az egyik számára az volt a legfontosabb, hogy alaposan ismerje a konkrétumokat és részletekig menő precizitással dolgozzon, míg a másik feladata inkább az volt, hogy nagyobb léptékben gondolkodjon és képes legyen érvelését a korabeli kurrens nyugat-európai politikai nyelv argumentumkészletével alátámasztani. Jól illusztrálja a kettősséget az 1625 nyarán Brandenburgba

¹⁴ Részletesen lásd *Gindely Antal*: Bethlen Gábor 1580–1629. In: *Gindely Antal – Acsády Ignác*: Bethlen Gábor és udvara 1580–1629. (Magyar történelmi életrajzok) Bp. 1890. 161–165; *Piri Zoltán*: Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe. *Történelmi Szemle* 41. (1999: 1–2. sz.) 157–175. Bethlen ugyan amikor értesült a protestáns hatalmak konferenciájáról, új instrukciót állított össze Quadtnek, de az még akkor is csak félüton visszafelé jutott volna el a követhoz, ha az azt szállító postakövet Tokajnál nem fullad bele a Tiszába, lásd Bethlen levelét Alvinczi Péternek (Gyulafehérvár, 1626. jan. 12.) TT 1879: 415. A Gyulafehérvár, 1625. dec. 23. dátummal kiállított instrukció kivonata fennmaradt: GStA PK I. Hauptabteilung [a továbbiakban HA] Rep. 11. Auswärtige Beziehungen: Akten Nr. 10175.

indított követség: míg Kovacsóczy István kancellár és Mikó Ferenc kincstartó öntötték formába a fejedelem házassági szerződését Brandenburgi Katalinnal, a politikai együttműködésről való egyeztetés a velük együtt utazó Matthias Quadt feladata volt (innen utazott tovább Hollandiába).¹⁵ Az utóbbi feladatkör ellátására megfelelőnek tűnt a Német-római Birodalomból vagy még nyugatabbról érkező személyek alkalmazása: a nyugat- és észak-európai protestáns hatalmakkal folytatott politikai jellegű egyeztetést (az önjelölt Bonczidayt leszámítva) kizárólag ilyenek látták el.¹⁶ Ezen diplomaták köre is több kategóriára oszlik azonban abból a szempontból, hogy az egyes személyek milyen háttérrel rendelkeztek és mi módon jutottak az erdélyi fejedelemségbe.

A legnépesebb Bethlen külföldi diplomatái között azoknak a csoportja, akik a harmincéves háború első szakaszának végén, Pfalzi Frigyes bukása után kényszerültek emigrációba, akár közvetlenül a cseh területekről, akár a „téli királyt” támogató sziléziai német fejedelemségekből. A fehérhegyi csata utáni időszakban számos politikus és katona jelent meg Bethlennél, köztük akár igen magas rangúak is, mint a prágai kormányzatban vezető szerepet játszó Heinrich Matthias von Thurn, aki 1621 második felében érkezett Magyarországra János György jägerndorfi őrgóffal és a csehországi seregek maradványaival.¹⁷ Jó részük nem maradt sokáig: Thurn például a nikolsburgi béke után, 1622-ben a Portára távozott, majd egy évvel később Velence szolgálatában állt. Kapcsolatait az erdélyi fejedelemmel továbbra is fenntartotta, Szilágyi Sándor egyenesen úgy értékeli, hogy Bethlen „ügynöke” volt ezeken a helyeken, ami azonban nyilvánvaló túlzás: a cseh gróf alapvetően Pfalzi Frigyes embereként, bár az önálló politikai

¹⁵ Bethlen Gábor *credentionalis* levele Mikó Ferenc és Matthias Quadt részére György Vilmos választófejedelemnek (Gyulafehérvár, 1625. júl. 1.) GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 62. fol. 25r. Quadt júl. 14. dátum alatt külön megbízólevelet is kapott, uo. fol. 28r. Kovacsóczy jelenlétéről lásd György Vilmos *recredentialisát* (Cölln an der Spree, 1625. szept. 26./okt. 6.) uo. fol. 76r., illetve a házassági szerződést (Cölln an der Spree, 1625. okt. 6., Bethlen záradékával) *Szabó Gyula*: Bethlen Gábor házassága Brandenburgi Katalinnal (A berlini titkos állami levéltárból). TT [11.] (1888) [a továbbiakban TT 1888] 656–663.

¹⁶ Kivételnek tűnnek a peregrinációra induló, ám számos fejedelmi udvart meglátogató Bethlen Péter kísérői, nem tudunk azonban arról, hogy nekik a fejedelmi rokonnal kapcsolatos reprezentatív feladatok ellátásán kívül bármiféle politikai egyeztetés is a feladataik közé tartozott volna. A nemrégiben előkerült velencei jelentések is csak annyit bizonyítanak, hogy az angol udvarban folytatott beszélgetéseik politikai témákat is érintettek, lásd *Kruppa Tamás – Monok István*: Bornemisza Ferenc és Cseffi László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628). *Lymbus: Magyarságtudományi forrásközlemények* 2009. 7–14.

¹⁷ A jägerndorfi őrgóff és Bethlen együttműködéséről lásd *Hans Schulz*: Markgraf Johann Georg von Brandenburg-Jägerndorf Generalfeldoberst. (Hallesche Abhandlungen zur Neueren Geschichte 37.) Halle 1899. 118–134.

kezdemenyezésektől sem visszariadó tényezőként volt jelen az 1620-as évek politikai életében.¹⁸

Vele ellentétben egyértelműen Bethlen Gábor politikai megbízásának teljesítése végett indult útnak Hollandiába két, a cseh korona országaiból származó emigráns nemes. Akárcsak Thurn, Ehrenfried von Berbisdorf is a jägerndorfi őrgróf társaságában csatlakozott Bethlenhez, sőt, már emigrációba kényszerülése előtt is járt Magyarországon János György követeként. Thurnhoz hasonlóan ő sem maradt túl sokáig: 1623 februárjának elején már a Staten Generaal előtt ismertette az erdélyi fejedelem elképzeléseit.¹⁹ A Habsburg kormányzat által távollétében halálra ítélt cseh emigráns később dán szolgálatba állt: 1625 júniusában kapta meg *generalproviandtmeisteri* kinevező levelét, ám katonai szolgálatát még alig kezdte meg, amikor ugyanazon év augusztusában megbízást kapott, hogy IV. Keresztély képviselőként Erdélybe utazzon. 1625 decemberében kapta meg Bethlentől *recredencialis* levelét; 1627 nyarán ismét a fejedelemségben volt a dán király diplomatájaként. 1629 és 1631 között svéd szolgálatban találjuk, később eltűnik a forrásokból.²⁰ Egy évvel Berbisdorf után Bethlen képviselő-

¹⁸ *Hans von Zwiedeneck-Südenhorst*: Graf Heinrich Matthias von Thurn in Diensten der Republik Venedig: Eine Studie nach venetianischen Akten. Archiv für Österreichische Geschichte 66. (1884) 257–276; *Alexander Schunka*: Böhmen am Bosphorus: Migrationserfahrung und diplomatische Kommunikation am Beispiel des Grafen Heinrich Matthias von Thurn. In: Migrationserfahrungen – Migrationsstrukturen. (Stuttgarter Beiträge zur historischen Migrationsforschung, 7.) Hrsg. von Alexander Schunka und Eckart Olshausen. Stuttgart 2010. 67–85. Vö. Szilágyi Sándor bevezetésével Paul Strassburg Thurnnak írott leveléhez (Gyulafehérvár, 1625. aug. 25.) TT 1883: 225; illetve *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Bp. 1969. 317.

¹⁹ A hollandiai követjárásról lásd a Staten Generaal regisztraturáját: Resolutiën der Staten-Generaal: Nieuwe reeks 1610–1670. VI. deel, 2 januari 1623 – 30 juni 1624. (Rijks geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie, 208.) Bew. Joke Roelevink. 's-Gravenhage 1989. [a továbbiakban RSG GS 208] 28–38. (Nr. 170, 196, 226, 256A). A követ 600 gulden útiköltséget is kapott az Egyesült Tartományok kormányzatától. 1623. febr. 5-i, a Staten-Generaal előtt tartott beszédének kiadása: Z korespondence pobělohorské emigrace z let 1621–1624. Pod. Otakar Odložilík. Praha 1933. 42–44. Erdélyi levelei 1622 késő nyaráról uo. 20–24. Az 1621-es követségről lásd Miech von Miltiz levelét János György szász választófejedelemnek (s. l., 1621. ápr. 8./[18.], illetve 14./[24.]) Acta publica: Verhandlungen und Correspondenzen der schlesischen Fürsten und Stände. Jahrgang 1621. Hrsg. von Hermann Palm. Breslau 1875. 157, lapalji jegyzet. Korábbi katonai karrierjéhez lásd még uo. 70; illetve levelét Ernst von Mansfeldnek (Striga melletti tábor, 1621. márc. 24.) BHStA Kasten Schwarz 16744. fol. 136. További életrajzi adataihoz: *Piri Z.*: Bethlen i. m. 161. 9. jegyzet.

²⁰ A dán szolgálatba állásról és az 1625-os követségről lásd Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. II. 1626–1631. Udg. av C. F. Bricka og J. A. Fridericia. Kjøbenhavn 1889–91. 2. 2. jegyzet, illetve Bethlen Gábor *recredencialisa* Berbisdorfnak (Gyulafehérvár, 1625. dec. 24.) Rigsarkivet (Koppenhága, a továbbiakban RA(K)) Tyske Kancelli, Udenrigske Afdelning [a továbbiakban TKUA] Speciel Del [a továbbiakban SD] 82-1 Ungarn og Valakiet fol. 10.

ében Jan Adam Čejkovský z Víckova járt Hágában. A korábban a morvaországi vlachok felkelését irányító morva nemes – akinek Bethlen szolgálatában végzett diplomáciai útjairól a Habsburg kormányzat is értesült – később Brandenburgban folytatta a protestáns oldal érdekében tevékenységét 1628-ban bekövetkezett haláláig.²¹

A cseh–pfälzi emigrációból kikerülő csoport legismertebb figurája azonban kétségtelenül a már korábbiakban emlegetett Matthias Quadt volt. Ő is a jägern-dorfi örgróf kíséretében érkezett Magyarországra, de Berbisdorffal és Víckovval ellentétben nagyon valószínű, hogy már a háború kitörése előtt is János György szolgálatában állt. Családjá, egy régi, száznál is több ágra oszló nemesi familia ősi birtokai a Rajnához közeli Berg vidékén feküdtek, és számos rokonuk a katolikus kölni választófejedelem szolgálatában állt; Matthias ága azonban – akik a von Wickrath és a von Zoppenbroich mellékneveket váltogatták – már a közeli Jülichben telepedett le és a brandenburgi választónál vállalt hivatalt.²² Már Matthias apja is brandenburgi tanácsos volt, fivére, Johann Friedrich pedig az 1620-as években folyamatosan katonai szolgálatot teljesített a választófejedelem seregében.²³ Könnyen elképzelhető tehát, hogy Matthias már az 1620-

1627-es követségéről lásd Bethlen Gábor neki adott *resolútióját* (Fogaras, 1627. júl. 22.) TT 1879: 446. Életének svéd ezredesként töltött időszakát dokumentálják Axel Oxenstiernának küldött levelei (RA(S) Oxenstiernasamlingen E 566), illetve egy 1629 decemberéből származó számla, Krigsarkivet (Stockholm) Biografica.

²¹ A hollandiai útról lásd RSG GS 208: 456–480 (Nr. 2820, 2930, 2962); megbízólevelét Ladislav Velen ze Žerotínához (Besztercebánya, 1624. jan. 8.), illetve a Staten-Generaal választát Bethlennek (Hága, 1624. márc. 29./[ápr. 8.]) lásd Z korespondence i. m., 164–165, 169–172. Egyéb életrajzi részletekre lásd Moravské korespondence a akta z let 1620–1636 I. 1620–1624. (Publikace Zemského archivu v Brně, Nová řada, 2.) Vydal František Hrubý. Brno 1934. 110, 161; illetve *Piri Z.*: Bethlen i. m. 165. 22. jegyzet. II. Ferdinánd Dietrichstein kardinálisnak írott levelében (Bécs, 1625. márc. 17.) sürgette a Szilézián áthaladó Víckov elfogatását, lásd Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia. III. Der Kampf des Hauses Habsburg gegen die Niederlande und ihre Verbündeten: Quellen zur Geschichte des Pfälzisch-Niederländisch-Ungarischen Krieges 1621–1625. Hrsg. von Miloš Kouřil. Praha – Wien 1976. 252.

²² Zoppenbroichot – ami jelenleg Mönchengladbach egyik külvárosa – Matthias apja, Wilhelm szerezte meg a család számára, lásd Ernst von Oidtman und seine genealogisch-heraldische Sammlung in der Universitäts-Bibliothek zu Köln. Bd. 12. Hrsg. von Herbert M. Schleicher. Köln 1997. 316–317; Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Bd. IV. Standesherrliche Häuser I. Hrsg. von Detlev Schwennicke. Marburg 1981. Tafel 78. Mindkét melléknév alkalmazására van példa Matthias Quadt esetében is, bár Bethlen *credentialis* levelei a legtöbb esetben nemesi melléknéve nélkül hivatkoznak rá. Matthias Quadt jülichi származásáról lásd György Vilmos IV. Keresztélynek küldött levelét (Cölln an der Spree, 1625. okt. 3./[13.]) RA(K) TKUA SD 12-20 Brandenburg.

²³ Ezt Adam von Schwarzenbergtől tudjuk, aki a brandenburgi Titkos Tanács 1625. október 1/[11]-i ülésén hozta szóba Quadt brandenburgi kapcsolatait (GStA PK I. HA Rep. 21. Nr.

as évek előtt János György szolgálatába került, aki maga is Hohenzollern volt, György Vilmos választófejedelem nagybátyja. A magyarországi tartózkodás idején Quadt mindenestre már egyértelműen a jägerndorfi őrgróf egyik legbizalmasabb emberének számított.²⁴ János György 1624. március 12-én, Lőcsén bekövetkező halála után ajánlhatta fel szolgálatait Bethlen Gábornak és – ellentétben a két cseh-morva emigránssal – haláláig az ő diplomatája maradt.²⁵

Noha Quadtra Bethlen minden alkalommal mint német gyalogságának kapitányára hivatkozott, diplomáciai tevékenysége sokkal jelentősebb volt, mint katonai eredményei. Csak néhány hónapja volt az erdélyi fejedelem szolgálatában, amikor első követi megbízatását elvállalta: egyike volt a korábban említett diplomatáknak, akiket 1624 kora őszen Lengyelországban elfogtak.²⁶ Nem tudjuk, mikor került vissza Erdélybe, de 1625 nyarán indult újra útnak. Mint korábban említettem, ezúttal Brandenburgba ment, majd ottani feladatai végeztével október közepén tovább Alsó-Szászországba, ahol a nienburgi táborban IV. Keresztéllyel is tárgyalt. November elsején már Brémában volt, és a hónap közepén érkezett meg Hágába, ahonnan december végén indult vissza Erdélybe.²⁷

127m Vol. I. fol. 65v). Az majdnem biztos, hogy az apjára alkalmazott „Raht” kifejezés nem titkos tanácsost jelöl, de nem világos, milyen – esetleg alacsonyabb szintű – tanácsosi rangot viselt Wilhelm Quadt. Matthias ugyancsak itt említett fivére valószínűleg azonos azzal a Johann Friedrich von Quadttal, akinek tiszti kinevezési okmánya Königsbergben, 1620. máj. 11/21-én kelt (GStA PK I. HA Rep. 24. Lit. P Fasz. 2.), és Schwarzenberg írta alá. György Vilmos előző jegyzetben idézett, a dán királynak küldött levele szintén arról tudósít, hogy Matthias fivére az ő szolgálatában irányít egy lovas és egy gyalogos kompániát. A Quadt-féle regiment működéséről még 1629. jan. 15[/25]-ről is van adat, a brandenburgi tanácsosok György Vilmosnak küldött levelében, GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 136 h Vol. I. Figyelemre méltó, hogy az előző jegyzetben említett családfák nem tudnak arról, hogy Matthiasnak lett volna egy Johann Friedrich nevű fivére. Említenek ugyan egy Friedrich nevűt, ám ő az 1610-es években megszerezte a kelet-frízföldi Velde tulajdonjogát, tehát nem valószínű, hogy azonos az 1620-ban *Kammerjunkerként* említett, brandenburgi szolgálatba álló Johann Friedrich-hel.

²⁴ Erre utal, hogy ő volt a két kezes egyike az őrgróf magyarországi pénzkölcsönzésénél, lásd János György diplomáját (Kassa, 1623. szept. 19.) GStA PK BPH Rep. 32. Kurfürst Joachim Friedrich V Nr. 9.

²⁵ János György halálának időpontjáról lásd Erzsébet Charlotte választófejedelemné levelét Barbara Zsófia württembergi hercegnének (Cölln an der Spree, 1624. máj. 11./[21.]) GStA PK BPH Rep. 32. V Nr. 19. A kassai temetésről lásd az alábbi anonim beszámolót: *Denkwürdigkeiten aus den Zeiten des Religionskrieges in Deutschland*. (Der Religionskrieg in Deutschland 3.) Hrsg. von Johann Michael von Sörtl. Hamburg 1842. 225–229.

²⁶ Lásd a kassai kamara számadásának 1624. aug. 19-i tételét Quadt (és az öt kísérő Boncziday) fizetéséről: *Udvartartás és számadáskönyvek*. I. köt. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Szerk. Radvánszky Béla. Bp. 1888. 189.

²⁷ Brandenburgi tartózkodásáról lásd a 15. jegyzetben idézett forrásokat. Nienburgba 1625. október 26-án érkezett meg és 29-én indult tovább, lásd Kong Christian des Fjerdes Dagbøger

A következő évben újra útnak indult, a Bethlen és Katalin esküvőjéről hazatérő Adam von Schwarzenberg kíséretében Berlinbe, majd tovább az alsó-szászországi hadszíntérre, ahol ismét találkozott IV. Keresztéllyel.²⁸ A dán királlyal folytatott tárgyalások után azonban ezúttal nem folytatta egyenesen útját az Egyesült Tartományok felé, hanem visszatért Berlinbe és megkísérelte felvenni a kapcsolatot a Nyugat-Porosországban tartózkodó II. Gusztáv Adolf svéd királlyal; személyes találkozóra azonban nem került sor.²⁹ Augusztusban Quadtot Hágában találjuk, ahonnan október legelején Londonba ment, hogy Bethlennek a hágai szerződésbe való befoglalásával kapcsolatos okmányokat aláírassa. A meglepően hosszúra nyúló, ám végül eredményes procedúra után az angol fővárost a követ december végén hagyta el, és február végéig sikerült begyűjtenie a Staten Generaal, illetve a dán király aláírását is a Bethlennel kötött szerződésre.³⁰ Nem tudjuk, végül mikor ért vissza Bethlen Gáborhoz, csak

i. m. 144; IV. Keresztély levele Bethlen Gábornak (Nienburg, 1625. okt. 19./[29.]) TT 1881: 98. Brémából címezte György Vilmos választófejedelemnek írt levelét (1625. okt. 21./[nov. 1.]) GStA PK I. HA Rep. 24 a Nr. 2. Fasz. 32. Hágai megérkezéséről Ludwig Camerarius számolt be Axel Oxenstiernának (Hága, 1625. nov. 5/15.) Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621–1630. Utg. Magnus Gottfrid Schybergson. Helsingfors 1881. 331. 1626. jan. 9-én már ellenkező irányban utazott keresztül – a Svédországba tartó Camerarius társaságában – IV. Keresztély rotenburgi táborán, lásd Kong Christian des Fjerdes Dagbøger i. m. 150.

²⁸ IV. Keresztély levele Bethlen Gábornak (Wolfenbüttel, 1626. máj. 30./[jún. 9.]) TT 1881: 101–102. Utazásának körülményeiről lásd Bethlen levélváltását Adam von Schwarzenberggel (Kézivásárhely, 1626. ápr. 19., illetve Kassa, 1626. ápr. 25./máj. 5.) GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 65. Vol. IV. számozatlan lap a 137. folio után, illetve Uo. Nr. 65a. Vol. V. fol. 200r.

²⁹ Matthias Quadt levele II. Gusztáv Adolfnak (Berlin, 1626. jún. 15./[25.]) RA(S) Transylvania Vol. 1. Nr. 5. A svéd király már 1626. jún. 8-án szemére vetette Samuel von Winterfeld brandenburgi követnek, hogy ura nem engedte hozzá utazni Quadtot, noha annak megbízása erre szólt, lásd Winterfeld jelentését György Vilmosnak (Berlin, 1626. júl. 27./[aug. 6.]) GStA PK I. HA Rep. 11. Auswärtige Beziehungen: Akten Nr. 9302. Nem tudjuk, IV. Keresztély felkérése, hogy ismét keresse fel, elérte-e az erdélyi diplomatát, illetve hogy később, Hága felé mentében ismét találkozott-e a dán királlyal, vö. IV. Keresztély levele Quadtak (Wolfenbüttel, 1626. jún. 3./[13.]) RA(K) TKUA Almindelig Del [a továbbiakban AD] 1-59 Ausländisch Registrant fol. 260v–261r.

³⁰ Hágába való megérkezéséről lásd Ludwig Camerarius levelét Axel Oxenstiernának, illetve Johann Joachim Rusdorfnak (Hága, 1626. aug. 16/26.) Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser i. m. 430; illetve Bayerische Staatsbibliothek (München) [a továbbiakban BSB] Clm 10375. fol. 232–233. Londoni tartózkodása nagyon pontosan rekonstruálható Rusdorf V. Frigyesnek, illetve Axel Oxenstiernának küldött jelentéseiből (Memoires et negociations secretes de Mr. de Rusdorf conseiller d'état de S.M. Frederich V. Roi de Boheme, Electeur Palatin, pour servir a l'histoire de la guerre de trente ans. Hrg. von Ernst Wilhelm Cuhn. Leipzig 1789. I. kötet, 748–788, II. kötet, 251–307); illetve Alvis Contareninek a dózséhez küldött leveleiből (Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból. Szerk. Óváry Lipót. Bp. 1886. 798–804). Lásd még Rusdorf leveleit Bethlen Gábornak, illetve Paul Strassburgnak

annyi biztos – mint már korábban említettem –, hogy formailag egyértelműen sikeres fáradozásai végül a gyakorlatban meglehetősen korlátozott eredménnyel jártak, hiszen mire kezébe kapta a szövetségi szerződéseket, Erdély fejedelme már megkötötte békéjét II. Ferdinánddal.³¹

Az eredetileg katonai pályán működő Matthias Quadtnak, úgy tűnik, minden adottsága megvolt ahhoz, hogy jó diplomata legyen. Biztonsággal mozgott nemcsak a protestáns politikai körökben, de a korabeli nyugat-európai politikai nyelvben is: fennmaradt követi beszédei azt mutatják, meggyőző retorikai felkészültséggel rendelkezett.³² Ez nem is olyan meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a kimagasló humanista műveltséggel rendelkező jogtudós, Ludwig Camerarius – ekkoriban az emigráns pfalzi külpolitika irányítója – kiváló emberként és barátjaként („vir optimus et mihi amicus”) hivatkozott rá.³³ Nincs azonban rá több adatunk, hogy Matthias Quadt visszatérte után tovább folytatta volna figyelemre méltó utazódiplomata-karrierjét, pedig még több mint másfél évig

(London, 1626. dec. 3./[13.], illetve 4./[14.]) *P. Vásárhelyi Judit*: Johann Joachim Rusdorf válogatott levelei. *Lymbus: Művelődéstörténeti Tár* 3. (1991) 127, 168. A Staten Generaal és IV. Keresztély aláírásának időpontjait lásd a szerződés szövegében, kiadva *Szilágyi Sándor*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. (Értekezések a történeti tudományok köréből, II/8.) Bp. 1873. 89–93. Lásd még *Piri Z.*: Bethlen i. m. 173–175.

³¹ A későn érkezett szerződésszövegekre hivatkozik – különböző hangvétellel – Bethlen Gábor a Keresztély Vilmos brandenburgi örgróf, Magdeburg adminisztrátora kérelmére kiadott resolútiójában ([1627. aug.]), illetve ismeretlennek írott levelében (Gyulafehérvár, 1627. aug. 19.), kiadásukat lásd: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Szerk. Gindely Antal. Bp. 1890. 472–473; illetve Hazai okmánytár IV. Szerk. Nagy Imre et al. Győr 1867. 470.

³² 1625 szeptemberi berlini propozíciója: TT 1883: 237–243; 1625 novemberi hágai beszéde: Ludovici Camerarii I.C. aliorumque epistolae nuper post pugnam maritinam in Suedica navi capta captae a victore Polono... S.l. 1627. 34–48. Német fordításban: *Franz Georg Khevenhiller*: Annalium Ferdinandeorum zehender Teil. Leipzig 1724. 1336–1355; *Michael Caspar Lundorp*: Der Römischen Käyserlichen Majestät und deß Heiligen Römischen Reichs Geist und Weltlicher Stände, Chur- und Fürsten, Grafen, Herren und Städte Acta Publica und Schriftliche Handlungen... Drittel Teil. Frankfurt am Main 1668. 931–937.

³³ Lásd Ludwig Camerarius levelét Axel Oxenstiernának (Hága, 1624. dec. 9/19.) Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser i. m. 119. Nem kizárt persze (bár elég valószínűtlen), hogy a pfalzi politikus összekeverte Quadtot hasonló nevű kortársával, a svábföldi Ebingen gimnáziumának rektorával, aki 1625-ben halt meg, lásd Johann Gruter levelét Georg Michael Lingelsheimnek (Bretten, 1625. szept. 30.) Briefe G.M. Lingelsheims, M. Berneggerd und ihrer Freunde: Nach Handschriften der Kgl. Bibliothek in Kopnhagen, der Reichsbibliothek in Stockholm, der Stadtbibliotheken in Bremen, Breslau, Hamburg und Lübeck, der Universitätsbibliothek in Leiden, der Bibliothek der Kgl. Rittersakademie in Liegnitz, der Ständ. Landesbibliothek in Kassel, des Kgl. Staatsarchivs in Breslau, des Stadtarchivs in Danzig und des Reichsarchivs in Stockholm. (Quellen zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland während des siebzehnten Jahrhunderts nach Handschriften, 1.) Hrsg. von Alexander Reifferscheid. Heilbronn 1889. 227.

életben volt és valószínűleg semmilyen komolyabb betegség nem kínozhatta, különben a kortársak nem suttogtak volna mérgezésről, amikor 1628 októberében, Gyulafehérvárott, három napos láz után elhunyt. Mindkét beszámoló, amit december 1-én lezajlott temetéséről ismerünk, egybehangzóan mutatja, milyen nagy megbecsülésnek örvendett Quadt az erdélyi udvarban: Bethlen és Brandenburgi Katalin mellett számos főúr is végighallgatta a három nyelven elhangzó gyászbeszédeket és lehetett tanúja annak, amint Quadt két maradék német zászlóalja díszlővéssel vett búcsút korábbi parancsnokától.³⁴

A háború pfalzi–cseh szakaszához köthető emigrációból kikerülő diplomaták csoportjának karrierje egy nagyon markáns közös jeggyel rendelkezik: ezek a politikusok életük során legalább két, de sok esetben több uralkodó szolgálatában is álltak. Megbízójuk legalább egyszeri megváltoztatása helyzetükből fakadt, hiszen Pfalzi Frigyesnek emigrációba kényszerülve korlátozott lehetőségei maradtak korábbi udvartartása fenntartására, szintén emigráló híveinek túlnyomó többsége ezért nem számíthatott arra, hogy fejedelme további feladatokkal – és a megélhetéshez szükséges díjazással – látja el. A váltás azonban nem feltétlenül kizárólag egzisztenciális okokra vezethető vissza. Ludwig Camerarius példája – amely összehasonlíthatatlanul jobban dokumentált, mint Bethlen bármelyik diplomatájáé – azt mutatja: az emigráns politikusok egy része számára, amennyiben lojalitásuk nem kimondottan a pfalzi választó dinasztikus érdekeihez, hanem a protestáns ügyhöz kötődött, nem jelentett problémát, hogy több, az ügy számára nagy fontossággal bíró fejedelmet akár egyszerre is szolgáljanak. Így a pfalzi emigráns kormányzat vezető személyiségének számító Camerarius rendszeresen írt jelentéseket Axel Oxenstiernának; sőt, 1626-tól hivatalosan is a Svéd Korona hágai követe volt, miközben Pfalzi Frigyesel fenntartott kapcsolatait nemcsak nem szakította meg, de továbbra is politikai tanácsokkal látta

³⁴ Az ismeretlen szerző által írott beszámoló azt állítja, „[der Fürst hat Quadt] stattlich unndt fast fürstlich begraben laßen”; míg Caspar Dornau (Dornavius) hasonlóképpen fogalmazott („splendida pompa in crypta depositus”) Friedrich Pruckmann brandenburgi kancellárnak írott levelében ([Boroszló], 1628. dec. 31./1629. jan. 10.), lásd GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 70. fol. 32r, illetve Uo. I. HA Rep. 21. Nr. 136 g Vol. I. A temetés részleteivel kapcsolatos további adatok és a mérgezés gyanújára vonatkozó adat is az anonim beszámolóból származnak, és a gyanút megerősíti Kemény János információja is, aki szerint az ezzel megbízott orvos maga is belebetegedett, sőt behalt Quadt tetemének boncolásába, lásd Kemény János önéletírása i. m. 51–52. A magyar nyelvű temetési beszédet Geleji Katona István, a latint egy Asconius nevű cseh-morva emigráns lelkész, míg a németet Brandenburgi Katalin Asselius nevű udvari papja mondta Matthias Quadt fölött. A német katonadiplomata hagyatékát a fejedelem visszajuttatta családjának, lásd Lujza Julianna oránia-nassauai hercegnő levelét Bethlennek (Cölln an der Spree, 1629. jan. 4./14.) *Szilágyi Sándor*: Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó éveitörténetéhez (1627–1629). TT [10.] (1887) [a továbbiakban TT 1887] 19.

el a száműzött uralkodót.³⁵ Amikor Víckov Bethlen követeként meglátogatta a Hágában élő Pfalzi Frigyes és részletes leírást vitt vissza Erdélybe a két fejedelem együttműködésének lehetőségeiről, nincs értelme a kérdésnek, valójában melyik uralkodó érdekei képviselőjének kellene tartanunk: személy szerint is abban volt érdekelt, amit az őt küldő fejedelmek elvártak tőle, ti. hogy közreműködjön a szövetség tető alá hozásában.³⁶ Hasonló motivációk működhetek Matthias Quadt, vagy akár Berbisdorf esetében is: amíg a protestáns Habsburg-ellenes szövetség létrehozásának – és ennek révén emigráns helyzetük felszámolásának – érdekében dolgoztak, tulajdonképpen mindegy volt számukra, hogy konkrétan az erdélyi fejedelem, a dán király vagy a brandenburgi választófejedelem megbízásait teljesítik.

Ennek az egy táboron belüli flexibilitásnak különösen érzékletes példáját nyújtja Berbisdorf, aki tulajdonképpen ugyanazt a feladatot, az Erdély és a nyugat-európai protestánsok közötti egyeztetést végezte 1625 nyara előtt és után is, csak megbízólevelei aláírójának személye változott meg. A megoldást még csak nem is feltétlenül az motiválta, hogy a nyugat- és észak-európai udvarokban viszonylag kevés olyan ember állt rendelkezésre, akik ismerték volna az erdélyi terepet. Ugyanebben az időszakban angol–svéd viszonylatban is ismerünk hasonló karriert: Sir James (Jacob) Spenset, miután 1613–20, majd 1623–26 között a Svéd Korona londoni követe volt, 1627-ben I. Károly saját nevében küldte tárgyalni II. Gusztáv Adolffal.³⁷

A legmarkánsabbban azonban talán Paul Strassburg karrierje illusztrálja: a követtől nem feltétlenül várták el, hogy küldője dinasztikus érdekeihez legyen lojális, ami kizárná egyszerre több fejedelem szolgálatának lehetőségét. Bethlen Gábor nyugati diplomáciájának Quadt mellett másik legismertebb szereplője 1625-ben Heinrich Matthias von Thurn megbízásából, de áttételesen Pfalzi Frigyes képviselőjeként érkezett a fejedelemségbe; 1627 őszén azonban már Brandenburgi Katalin küldötteként fogadták Königsbergben. Innen útját a Nyugat-Poroszországban tartózkodó II. Gusztáv Adolfhoz folytatta, aki udvari tanácsosának fogadta és – mint az jól ismert – már a svéd király diplomatájaként tért vissza Bethlen Gáborhoz 1628-ban.³⁸

³⁵ *Friedrich Hermann Schubert*: Ludwig Camerarius 1573–1651: Eine Biographie. (Münchener historische Studien. Abteilung Neuere Geschichte 1.) Kallmünz 1955. 242–265.

³⁶ Pfalzi Frigyes *resolutiója* Jan Adam z Víckova követségére (Hága, 1624. ápr. 12. [22.]) Z korespondence i. m., 173–177.

³⁷ *Arne Jönsson*: Introduction. In: Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling. Senare avdelningen, XIII. bandet. Utg. av Arne Jönsson. Stockholm 2007. 11–14.

³⁸ Strassburg karrierjének precíz – ám sajnos a kontextualizálásról teljes mértékben lemondó – feldolgozása: *Magnus Mörner*: Paul Straßburg, ein Diplomat aus der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Südost-Forschungen 15. (1956) 327–363. Katalin követeként György Vilmosnak

A követi, személyhez kötődő lojalitás váltogatásának ezekhez a példáihoz képest tulajdonképpen már nem is olyan feltűnő az a jelenség, amelyre Quadt diplomatakarrierjében találunk példát. 1625 őszén nemcsak Bethlen Gábor javaslatait tárgyalták meg Brandenburg vezető politikusai a Titkos Tanács ülésén, hanem arra a hági konferenciára való meghívás kérdését is, ahol később a protestáns hatalmak szövetségi szerződése megszületett. Felmerült, nem kellene-e a Hollandia irányában továbbutazó Quaddal együtt egy brandenburgi diplomatát is küldeni, aki tájékoztatná IV. Keresztélyt a választófejedelem szándékairól. Mivel azonban György Vilmos titkos tanácsának diplomáciai feladatokban jártas tagjai vagy más küldetést teljesítettek éppen, vagy nagybetegen feküdtek, végül az a döntés született, hogy Bethlen követére bízzák a választófejedelem üzenetének továbbítását is. Quadt így, amellet, hogy saját fejedelmének képviseletében tárgyalt a dán királlyal, György Vilmos levelét is átadta, sőt, a választófejedelem titkos diplomáciájának egyes új fejleményeiről is beszámolt.³⁹ Bár Quadt elméletileg egyszerre két uralkodót is képviselt, IV. Keresztély egyértelműen Bethlen diplomatájaként tekintett rá – még a brandenburgi választónak írott válaszlevelében is került, hogy György Vilmos követének titulálja –, a Rajna-vidéki nemes lojalitása tehát semmiképpen nem kérdőjeleződött meg azáltal, hogy egy másik fejedelem megbízatását is elvállalta. Az analóg helyzet miatt kell túlzásnak minősíteni azt, hogy a szakirodalom egy része a korszak egyik legnagyobb „hadivállalkozóját”, Ernst von Mansfeld protestáns zsoldosvezért Bethlen diplomatájának tartja azért, mert amikor 1626 végén, balul sikerült

tanácsosaihoz intézett levele hivatkozik rá (Königsberg, 1627. okt. 20/30.) GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 80. fol. 9r (lásd szintén fol. 28r). A svéd szolgálatba álláskor kiállított *Bestallung* dátuma Dirschau, 1628. júl. 16. [26.] RA(S) Riksregistraturet [a továbbiakban RR] vol. 161. fol. 162v–163r.

³⁹ A brandenburgi választó nem kisebb jelentőségű ügyről tájékoztatta Quadt útján a dán királyt, mint hogy a nála járt francia követnek a nyilvános (kitérő) válaszon kívül egy titkos *resolutiót* is adott, amelyben a császár elleni protestáns összefogás melletti elkötelezettségéről tett tanúbizonyságot, lásd Matthias Quadt előterjesztését ([1625. okt.] RA(K) TKUA SD 12-20 Brandenburg. A diplomáciai feladatról lásd még IV. Keresztély levelét György Vilmosnak (Nienburg, 1625. okt. 20. [30.]) GStA PK I. HA Rep. 24 a Nr. 2. Fasz. 21; illetve Matthias Quadt leveleit György Vilmosnak, illetve Levin von dem Knesebeck brandenburgi tanácsosnak (Bréma, 1625. okt. 21. [nov. 1.]) Uo. Fasz. 32. A megoldáshoz vezető vitát lásd a brandenburgi Titkos Tanács üléseinek jegyzőkönyvében: GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 127 m Vol. I. fol. 59r–v, illetve 65r–v. A vele párhuzamosan működő Sir Robert Anstruther szintén – *Steve Murdoch* kifejezésével – „dual ambassador” volt, a brit és a dán koronák képviseletében kereste fel V. Frigyes 1624–25 során, lásd következő tanulmányát: *Scottish Ambassadors and British Diplomacy 1618–1635*. In: *Scotland and the Thirty Years War*. (History of Warfare, 6.) Ed. by Steve Murdoch. Leiden 2001. 30.

közös hadjáratuk után elindult Velence felé török területen át az angol királyhoz, Bethlen Gábor levelét is magával vitte.⁴⁰

Hasonló motivációval rendelkezettek a fejedelem szolgálatában álló sziléziai emigránsok is. Martin Opitz, a német barokk irodalom mestere, aki – még viszonylag fiatal emberként – az 1620-as évek derekán Bethlen Gábor meghívására szintén tartózkodott Erdélyben, 1630-ban két Gyulafehérváron lakó földijét ajánlotta a peregrinációról Magyarországra hazatérő Martin Schödel figyelmébe: Weikhard Schulitzot és Heinrich Dreilinget.⁴¹ Utóbbi, a heidelbergi egyetem alumnusa, az 1620-as évek második felében kezdett diplomáciai feladatokat vállalni az erdélyi fejedelem szolgálatában: 1626 közepén látogatta meg II. Gusztáv Adolfot az erdélyi fejedelem nevében. A visszaúton Habsburg fogságba került, ami miatt az ekkor még nem hadviselő fél svéd király hivatalosan tiltakozott; 1627 szeptembere előtt azonban újra visszatért a fejedelemségbe.⁴² Cornelis Haga, a portai holland követ – aki később régi jó barátjaként

⁴⁰ Útközben, Szarajevóban érte a halál. Utolsó hónapjairól lásd *Walter Krüssmann*: Ernst von Mansfeld (1580–1626): Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg. (Historische Forschungen 94.) Berlin 2010. 623–626. Gindely azt állítja, hogy Bethlen döntése miatt indult útnak, aki „elhatározta, hogy magát Mansfeld grófort küldi el a két [francia és angol] udvarhoz.” *Gindely A.*: Bethlen i. m. 198. Állítását azonban csak arra alapozza, hogy a protestáns hadvezér magával vitte Bethlen levelét I. Károly angol királynak (Bars, 1626. nov. 4., kiadása Ludovici Camerarii ... epistolae i. m. 31–33., német fordításban: *Lundorp, M. C.*: Der Römischen Käyserlichen Majestät i. m. 931.).

⁴¹ Martin Opitz levele Martin Schödelnek (Párizs, 1630. máj. 14.) *Martin Opitz*: Briefwechsel und Lebenszeugnisse: Kritische Edition mit Übersetzung. Hrsg. von Klaus Conermann. Berlin – New York 2009. Bd. 2. 800–801. Nr. 300514 ep. Érdekes módon a kiadás szerkesztője nyitva hagyja Dreiling származásának kérdését és megemlíti a korábbi szakirodalom álláspontját is, miszerint erdélyi szász lett volna, holott mind az általa is idézett heidelbergi matrikulabejegyzés 1615. jún. 5-ről („Heinricus Dreilingius Sagano-Silesius”), mind maga a levél szövege egyértelműen a diplomata sziléziai hátteréről tanúskodik. Vö. Uo. 806, 13. kommentár. Martin Opitz erdélyi tartózkodásáról lásd *Tarnóc Márton*: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczy György korában. Bp. 1978. 26–28; *Martin Szyrocki*: Martin Opitz. 2. Aufl. München 1974. 51–56; *Heltai János*: Martin Opitz und sein intellektuelles Umfeld in Siebenbürgen. In: Martin Opitz 1597–1639. Fremdheit und Gegenwärtigkeit einer geschichtlichen Persönlichkeit. Hrsg. von Jörg-Ulrich Fechner und Wolfgang Kessler. Herne 2006. 79–103.

⁴² II. Gusztáv Adolf levele Bethlen Gábornak (Dirschau melletti tábor, 1626. júl. 14. [24.]) RA(S) RR Vol. 156. fol. 23–25; Ludwig Camerarius levele Axel Oxenstiernának (Hága, 1626. okt. 1.) Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser i. m. 449; Bethlen Gábor levele II. Gusztáv Adolfnak (Gyulafehérvár, 1627. szept. [a nap megjelölése nélkül]) TT 1882: 240. Dreiling fogságba vetése és a nála lévő levelek publikálása később feltűnt a II. Gusztáv Adolf németországi intervenciójának legitimálására használt sérelmek között, lásd *Anna Maria Forssberg*: Arguments of War: Norm and Information Systems in Sweden and France during the Thirty Years War. In: Organizing History: Studies in Honour of Jan Glete. Ed. by Anna Maria Forssberg et al. Lund 2011. 151.

hivatkozott rá – azzal a kommentárral ajánlotta 1630 januárjában Brandenburgi Katalin érdekeinek képviselőjére, hogy nála alkalmasabb és hűségesebb aligha található Erdélyben; a megbízatást aztán meg is kapta, áprilisban már a szultáni székvárosban volt.⁴³ Az 1630-as évek elején ismét járt követségben a svéd királynál. Nem tudjuk, mikor hagyta el végleg Erdélyt, de a fejedelem külföldi származású diplomatái közül egyedülként, úgy tűnik, megbékélt a Habsburg oldallal: a 1640-es évek közepén már Bécsben találjuk.⁴⁴

Nem tudunk róla, Dreiling mekkora befolyással rendelkezett a fejedelmi udvarban, annál több adattal rendelkezünk Schulitz politikusi tevékenységéről. Bár az Erdélyben általában latinosított nevén, Scultetusként ismert emigráns igazából Brandenburgi Katalin uralkodása idején játszott fontos szerepet, már Bethlen Gábor udvari orvosaként is rendelkezett némi rálátással a fejedelemség külkapcsolataira.⁴⁵ A sziléziai Trachtenbergből, valószínűleg nemesi családból származó kálvinista fiatalember az 1620-as évek elején került Erdélybe, talán a szintén Sziléziából érkező jägerndorfi őrgróf társaságában.⁴⁶ A tudásával nagy tekintélyt kivívó *medicus* orvosi tevékenységéről is számos adattal rendelkezünk:

⁴³ Lásd Cornelis Haga leveleit Weikhard Schulitznak (Konstantinápoly, 1630. jan. 22., illetve máj. 30.), továbbá Dreiling levelét Brandenburgi Katalinnak (Konstantinápoly, 1630. ápr. 14.), mindegyik kiadva –a –a: Brandenburgi Katalin és a diplomácia. [a továbbiakban TT 1895–1899] TT [18.] (1895) 219., TT [21.] (1898) 527, illetve TT [20.] (1897) 715–717.

⁴⁴ F. Hofmüller levele Johann Georg Purchernek (Bécs, 1646. máj. 9.) HHStA Ungarische Akten: Allgemeine Akten Fasc. 175. fol. 199. A levél szerzője arról számol be, hogy amikor a bécsi hadilevéltárban nem találták a követtől 1626-ban elvett példányt Bethlen Gábor és II. Gusztáv Adolf megegyezéséből, az általa felkerestetett Dreiling maga hozott egy másolatot az okmányból. Az 1632-es követségről lásd II. Gusztáv Adolf levelét I. Rákóczi Györgynek (Augsburg, 1632. máj. 18./[28.]) MHHD XXVI: 52.

⁴⁵ Weikhard Schulitz az egyetlen az itt tárgyalt személyek közül, aki életrajzi adatainak összeállítására korábban már történt kísérlet, ez azonban – bár néhány fontos kérdést tisztázott – még az akkoriban hozzáférhető források teljességét sem vette számításba: *Karl Kurt Klein*: Weikhard Schulitz: Ein Gönner und Freund des Dichters Martin Opitz, Leibarzt und Berater des siebenbürgischen Fürsten Gabriel Bethlen. *Siebenbürgische Vierteljahrschrift* 54. (1931) 1–26.

⁴⁶ Schulitz születési évét a legkorábbi forrás, Johann Heinrich Cunradi *Silesia Togatája* (ed. Kaspar Theophil Schindler. Liegnitz, 1706) 1599-ben adja meg, ám jogosnak tarthatjuk Klein kétegyeit ennek helyességével kapcsolatban; ő inkább egy másodlagos forrásban található 1590-es dátumot tart elfogadhatónak, lásd *Klein, K. K.*: Weikhard Schulitz i. m. 2–5. Még ha a korábbi születési időpontot fogadjuk is el, figyelemreméltó tehetségről tanúskodik, ha Schulitz harmincöt évesen már Bethlen orvosai között vezető szerepre tehetett szert. Nemesi származásáról tanúskodik, hogy a rá vonatkozó német források rendszeresen kiteszik címzésében a „von Schulitz(au)” utótagot, és a brandenburgi udvarból kapott leveleinek címzése is ezt követi, lásd számos levélben itt: TT 1895–1899. Erdélyi tartózkodásáról a legelső adat Opitz neki szóló könyvdedikációja 1623. jún. 8-ról, a korábbi irodalom ismertetésével lásd: *Leonard Forster*: Opitziana im Brukenthal-Museum Sibiu / Hermannstadt, RSR. *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten* 3. (1976) 254–255.

jelentős felelősséggel járó feladatok sorát kapta meg, ő végezte a jägerndorfi örgróf boncolását 1624-ben, de fontos szerepet kapott Bethlen Gábor személyes bajainak orvoslásában is. Noha 1628 végén udvari intrikák miatt a fejedelem börtönbe vettette, majd száműzte Schulitzot, súlyosbodó vízkórja nem sokkal később rábírta a sziléziai orvos visszahívására.⁴⁷ A kezelés helyes módjáról Schulitz hosszas vitákat folytatott a II. Ferdinánd által küldött morva orvossal, ezeket később – mintegy a sikertelenség miatti apológiaként – írásba is foglalta. A fejedelmet nem menthette meg, de máskülönben alighanem jó doktornak bizonyult, mert Kemény János arról tudósít, hogy a kortársak között az a hír járta: Schulitznak saját *familiaris spiritusa* van, akitől a tanácsokat kapja.⁴⁸

Bethlen külföldi diplomatáinak nagy részével szemben, akik a fejedelmet több európai udvarban is képviselték, a sziléziai orvos kizárólag Brandenburg és Erdély között közvetített; a két ország közötti távolságot azonban egyetlen éven belül háromszor is megjárta. Először 1625 márciusában indult útnak és áprilisban már György Vilmos elé tárhatta fejedelem ajánlatát a politikai együttműködésre. Ő volt az első követ, akinek révén Bethlen a Brandenburgi Katalinnal kötendő házasság gondolatát felvetette. Előttünk ismeretlen okokból Schulitz ezúttal nem egyedül látta el feladatát: Listius Ferenc, aki mindössze négy nappal utána kapta meg *credentionalis* levelét, a fejedelem peregrinációra induló unokaöccse, Bethlen Péter kíséretében érkezett Berlinbe és a Schulitzéval megegyező üzenetet adott át a választófejedelemnek. A viszonylag homályos terminusokban fogalmazó választ már közösen kapták meg és vitték Erdélybe.⁴⁹

⁴⁷ Schulitz ideiglenes kegyvesztésének okait konkrétan nem ismerjük. A 34. jegyzetben idézett anonim beszámoló három lehetséges okot is közöl: vagy politikai titkokat árult el egy vele bizalmas viszonyban álló magyar hölgynek; vagy rossz oldalra állt a Brandenburgi Katalin udvartartásában a magyar és német hölgyek között kialakuló viszályban; vagy valamivel megsértette a fejedelemasszonyt. Mind ez a beszámoló, mind Caspar Dornau levele Friedrich von Pruckmann-nak (s. l., 1628. dec. 31./1629. jan. 10.); GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 136. g 3 Vol. I.) arról értesít, hogy a szigorúbb büntetést csak az éppen Erdélyben követségben járó magdeburgi adminisztrátor közbenjárása miatt kerülhette el. Visszahívására lásd szintén Dornaunak Pruckmannhoz írt leveleit (s. l., [1629.] ápr. 29./máj. 9.), illetve Boroszló, 1629. okt. 7./[17.] Uo. Nr. 136 h Vol. IV., illetve Vol. VIII.

⁴⁸ Kemény János önéletírása i. m. 136. Schulitz orvosi tevékenységéről és az általa hátrahagyott, *Discursus de Acidularum et Thermarum usu in Hydrope* című kéziratról lásd *Weszprémi István*: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Első száz. Ford. Kővári Aladár. Bp. 1960. 329; *Klein, K. K.*: Weighard Schulitz i. m. 12–16. A Bethlen kezelése körüli vitát Kemény János is követte, lásd önéletírása i. m. 94.

⁴⁹ A követségről a következő források maradtak fenn: a Schulitznak adott *credentionalis* levelek György Vilmoshoz, illetve Anna özvegy brandenburgi választófejedelemnéhez (Segesvár, 1625. márc. 4.) *Szilágyi Sándor*: Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között. TT [9.] (1886) [a továbbiakban TT 1886] 628; illetve GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. fol. 11r. Beszámoló a Schulitzcal folytatott tárgyalásokról (1625. ápr.) és Listius

A fejedelem újabb levelét Schulitz június végén már egyedül vitte vissza a választófejedelemségbe és augusztusban arról számolhatott be Bethlen Gábornak, hogy a leánykérés minden jel szerint sikerrel kecsegtet.⁵⁰ A sziléziai orvos ismét visszatért Erdélybe, de 1626 januárjában már ismét a brandenburgi választó székhelyén fogadták követként. Bár a Katalint hozó követséggel tért vissza Bethlenhez, nem velük együtt érkezett a brandenburgi választó székhelyére, a fejedelem csak decemberben küldte őt Berlinbe.⁵¹

Úgy tűnik, Schulitz politikai tevékenysége már ideiglenes száműzetése előtt is néhány évig szünetelt, hogy aztán annál nagyobb lendületet kapjon a fejedelem halála után. A kialakuló hatalmi válság során Schulitz Brandenburgi Katalin egyik legfontosabb tanácsadójává nőtte ki magát, aki nemcsak a fejedelemszszony segítésére küldött brandenburgi követekkel, de a választófejedelmi udvarral is folyamatos kapcsolatban állt – egyik levelére Levin von dem Knesebeck titkos tanácsos rá is jegyezte: „Hűségese és becsületes ember, olyan hűséget mutatott a hercegnő [Katalin] iránt, amely nagyobb már nem is lehetne.”⁵² Ennek a ismeretében némileg meglepő, hogy a politikai gyilkosságot, amelynek a sziléziai orvos áldozata lett, a fejedelemszszony közeli köréhez tartozók szervezték. A kortárs beszámolók nem egyeznek meg abban a kérdésben, Katalin tudott-e a merényletről, de az biztosnak tűnik, hogy az embereket, akik az éppen a Fényes

levelei György Vilmosnak, illetve a brandenburgi tanácsosoknak ([1625. ápr.], illetve Frankfurt an der Oder, 1625. ápr. 25.) TT 1888: 647–653, 641, illetve 642–643. Figyelemre méltó, hogy bár Listius magyar volt, őt is tárgyalhatnánk Bethlen külföldi diplomatái között; Kemény legalábbis – akárcsak a szintén magyarországi Csáki Istvánról és Szunyogh Gáspárról – róla is mint idegenről ír, lásd Kemény János önéletírása i. m. 108.

⁵⁰ Weikhard Schulitz levele Bethlen Gábornak (Berlin, 1625. aug. 13./[23.]) *Ötvös Ágoston*: Brandenburgi Katalin fejedelemsége. Magyar Akadémiai Értesítő: A Törvény- és Történettudományi Osztályok Közlönye 2. (1861) 2. sz. 209–210. Szintén fennmaradt a fejedelem *credentialis* levele György Vilmosnak (Gyulaféhevár, 1625. jún. 25.), illetve a választófejedelem felvetéseire adott válasza azonos dátummal, mindkettő GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. fol. 20, illetve 15–17. A *credentialis* levelekből kirajzolódó kronológia alapján valószínűleg téves *Weszprémi István* állítása, amely szerint Scultetus 1625-ben a bécsi, Cecília Renáta kezéért folyó tárgyalásoknak is részese lehetett volna, vö. Magyarország és Erdély i. m. 325–327.

⁵¹ Bethlen Gábor *credentialis* levele Schulitznak György Vilmoshoz (Gyulaféhevár, 1625. dec. 16.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. fol. 175r. Megérkezéséről lásd a brandenburgi titkos tanács jegyzőkönyveit 1626. jan. 12[22]-ről, illetve 14[24]-ről: GStA PK I. HA Rep. 21. 127 m Vol. II. 6v, illetve 7v–8r. Utóbbi említi, hogy már folytak a külön megbízással érkező Schulitz audienciájának előkészületei, annak lefolyásáról – és így megbízatásának lényegéről – azonban sajnos nem rendelkezünk beszámolóval. Egy korabeli beszámoló szerint az esküvői lakomán Schulitz tolmácsolt Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin között, lásd *August Jugler*: Bethlen Gabor's Hochzeitsfeier. Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte N.F. 3. (1874) 533.

⁵² Knesebeck feljegyzése Schulitz György Vilmosnak szóló levelén (Munkács, 1630. jún. 1.) TT 1895–1899: 1898: 671.

Portáról visszatérő – és Bethlen István támogatásával gyanúsított – Schulitzot 1630 decemberében egy Porumbák és Kerc között lévő hídnál megtámadták és megkötözve a jeges Olt folyóba dobták, Csáki István bérelte fel. A kifogott holttestet aztán felesége a nagyszombati ferences kolostorban helyezte végső nyugalomra.⁵³

Noha földrajzi okok nem feltétlenül indokolnák Dreiling és Schulitz elkülönítését a cseh-morva-jägerndorfi emigrációhoz sorolható politikusoktól – hiszen Szilézia is a cseh korona országai közé tartozott, sőt Jägerndorf a tartomány része –, ez mégis indokoltnak tűnik, több okból is. Egyrészt egyikükkel kapcsolatban sem tudjuk, a vesztes háború utáni menekülthullám sodorta-e őket a fejedelemségbe, vagy meghívásra érkeztek, akárcsak a rövid ideig maradó Opitz. Másrészt mindketten – amennyire egyáltalán nyomon lehet követni – sokkal klasszikusabb karriert futottak be Berbisdorfnál és társainál, hiszen miután egyszer Bethlen Gábor szolgálatába szegődtek, a fejedelem életében legalábbis nem változtatták meg lojalitásukat. Külön csoportot alkotnak ezzel a jobb híján sziléziaiak nevezhető csoporttal szemben – és motivációjuk különbözősége révén a harmincéves háború kezdeti szakaszához kötődő emigrációjából kikerülőkkel szemben is – azok a diplomaták, akiknek tevékenysége a legtöbb ironizáló megjegyzést váltotta ki Bethlen Gábor diplomáciájának elemzőiből: Jacques Roussel és Charles de Talleyrand. A két emigráns hugenotta 1629-ben járt a fejedelem megbízásából a Portán és onnan utaztak tovább az orosz cárhoz. Egy kelet-európai lengyel-ellenes front létrehozását célzó elképzeléseik élénk támogatásra találtak Cornelis Haga holland követnél, ám küldetésük sikertelenségét aligha csak az okozta, hogy mire Moszkvába értek, Bethlen Gábor már halott volt.⁵⁴

⁵³ Katalin bűnrészességét épp a legjobban informált forrás, Kemény János veti fel, lásd Kemény János önéletírása i. m. 136. Több krónikás azonban azt állítja, hogy a fejedelemasszony még arról sem tudott, hogy gyilkosság történt, mivel neki azt mondták, hogy Schulitz a folyón való átkelés közben esett ki a csónakból, lásd *Georg Kraus: Erdélyi krónika 1608–1655*. Kiad. Vogel Sándor. Bp. 1994. 125; illetve *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici...* Ed. Joseph Trausch. Brassó 1847. I. 312. A temetés helyéről szintén lásd az utóbbi két forrást. A gyilkosság időpontjáról a krónikák többféle verziót megőriztek, a *terminus post quem*et a brassói számadáskönyvek adják, amelyek szerint Schulitz 1630. december 8–9-én még a város vendége volt, nyilván innen indult végzetes útjára. Vö. Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Brașov, Primăria orașului Brașov, Socotele alodiale V/19. p. 814. Cornelis Haga, nem sokkal azután, hogy valószínűleg személyesen is találkozott Schulitzcal, azt írta Ludwig Camerariusnak, hogy a császári oldal felé való fordulásával a fejedelemasszony elidegenítette korábbi tanácsosát (Konstantinápoly, 1630. okt. 26.) BSB Clm 10369. nr. 295.

⁵⁴ Konstantinápolyi tárgyalásaikról lásd leveleiket Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1629. máj. 15. jún. 16. illetve jún. 25.) TMÁO II: 104–108, 116–117, 125; illetve Sebastiano Vener bailo jelentéseit a dózsének (Vigne di Pera, 1629. máj. 12, máj. 26, júl. 25. és aug. 4.) Oklevéltár i. m. 752–766. A moszkvai úttal kapcsolatos dokumentumokon kívül konstantinápolyi

Bethlen Gábor nem az első és nem is az utolsó európai politikus volt, akinek Jacques Roussel felajánlotta a lengyel királyi trón megszerzését. Az ügyvédi végzettségű, egy darabig a sedani akadémia görögtanáráként és könyvtárosaként működő hugenotta korábban hasonló ajánlatot tett Richelieu-nek; a bíboros azonban nem adott hitelt szavainak, mely szerint abból csinálhat lengyel királyt, akiből csak szeretne. Az életéről ismeretlen szerző tollából fennmaradt, meglehetősen erős ellenszenvről tanúskodó leírás szerint már 1629 előtt kapcsolatba került Bethlen Gáborral, aki lengyel szakértőjeként is alkalmazta a korábban több évet a Rzeczpospolita területén élő, saját állítása szerint számos helybeli főúrral kapcsolatban álló franciát. A magyar szakirodalomban leginkább elhíresült diplomáciai akciójának végrehajtására Velenceből – ahonnan szintén húzott évjáradékot – érkezett követtársával a fejedelemségbe. A francia hugenotta arisztokrácia egyik előkelő családjából származó Talleyrand – teljes címzése szerint Grignols grófja, Chalais hercege, Excideuil márkija, Mareuil és Boisville bárója – valószínűleg azután hagyhatta ott szülőföldjét, hogy 1626-ban bátyját, Henrit kivégezték a Chalais-összeesküvésben való részvételéért (amelyet róla neveztek el így). Együttműködésük aztán meglehetősen rendhagyó módon alakult: Roussel, bosszúból egy rajta esett sértés miatt elintézte, hogy a márkit Moszkvában kémkedés vádjával elfogják és Szibériába hurcolják. Talleyrand végül az 1630-as évek közepén szabadult ki, miután XIII. Lajos levélben járt közben érdekében a cárnál.⁵⁵

Szekfű Gyula – és őt követve mások is – úgy vélték, a Bethlen Gáboron élete utolsó évében elhatalmasodó betegség lehetett az oka annak, hogy cserbenhagyta ítéltőképesége és hitelt adott ezeknek a kalandoroknak.⁵⁶ Ennek azonban nemcsak

fogadásuk leírása is itt jelent meg: *Supala János – Géresi Kálmán: Talleyrand és Roussel követsége az orosz csárhoz. TT [10.] (1887) 53–78.* Küldetésüket sikerrel kecsgetetőnek láttatja *Porshnev, Boris F.: Muscovy and Sweden in the Thirty Years' War.* Cambridge 1995. 35; aki Roussel további életrajzi adataira is adalékokat nyújt: uo. 79–80.

⁵⁵ Roussel pályafutásának legrészletesebb ismert összefoglalóját lásd a kortárs hugenotta arisztokrata írásában: *Gédéon Tallemant des Réaux: Historiettes.* Tome 2. Éd. par Antoine Adam. Paris 1961. 187–189, illetve 1056–1058 (Adam jegyzetei). A magyar szakirodalomban a forrást – egy korábbi kiadásból – ismertette *Wittman Tibor: Bethlen Gábor és az 1628/29 évi erdélyi–orosz szövetségterv keletkezése.* In: *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok.* Szerk. Kovács Endre. Bp. 1956. 47. Számos további adattal szolgál a kéziratban fennmaradt „Kurztzer und einfältigen Bericht deß Jacob Roussels leben, reysen, handel...”, amelynek kiadását a közeljövőben tervezem, BSB Clm 10416. nr. 78–79. További adatokat közöl mindkettőjükéről Sebastiano Venier levele a dózsének (Vigne di Pera, 1629. aug. 4.) Oklevéltár i. m. 766; illetve Johann Rudolf Schmid jelentése II. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1634. aug. 26.) HHS-tA Türkei I. Kt. 114. Fasc. 85/b Conv. A fol. 48r. Lásd még *Gunnar Hering: Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620–1638.* (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 45.) Wiesbaden 1968. 214.

⁵⁶ *Szekfű Gy.: Bethlen Gábor i. m. 244.* Még egyértelműbben: *Németh Csaba: Melyik út vezet Magyarország trónjához? (Bethlen Gábor 1628–29-es keleti terve és annak diplomáciai háttere).* Aetas 7. (1987: 3. sz.) 13.

az – a számára nem ismert német nyelvű kéziratosszerű életrajzból származó – adat mond ellent, amely szerint a fejedelem már korábban is alkalmazta a hugenotta kalandort. Úgy tűnik, hogy Roussel ékesszólása, műveltsége és világlátottsága nemcsak az erdélyi fejedelmet és a nála tartózkodó Paul Strassburgot nyűgözte le.⁵⁷ Moszkvából a francia diplomata 1630 nyarán Németföldre folytatta útját, ahol – miután átadta a kajmakám levelét II. Gusztáv Adolfnak – megbízást kapott, hogy a svéd király udvari tanácsosaként képviselje urának érdekeit Lengyelországban és Moszkvában. 1631–32 során Rigából folytatott kiterjedt levelezést a kozákokkal, illetve a szemre összegyűlő rendekkel, amellyel nem kis botrányt okozott a Lengyel-Litván Unió vezető köreiben.⁵⁸ Később holland szolgálatban járt újra Moszkvában, majd a cár ajánlólevelével jelent meg újra Konstantinápolyban 1634 során, ahonnan Erdélybe utazott volna tovább, ha az új fejedelemtől, I. Rákóczi Györgytől kapott volna erre engedélyt. Végül az Oszmán Birodalom fővárosában halt meg, pestisben, negyven évesen.⁵⁹

A 17. század diplomáciai rendszerében, amelyben számos állam alkalmazott viszonylag sok idegen származású diplomatát, semmi meglepő nincs abban, ha időnként kevésbé rátermett emberek is megbízásokhoz jutottak. Svédország esetében – ahol a 17. századi diplomaták több mint fele nem a Svéd Korona területeiről származott – erre akár az 1620–30-as évek fordulójáról is lehet több példát is említeni. Roussel mellett – aki nemcsak sikertelen maradt, de „rosszindulatú praktikáit” Axel Oxenstierna néhány évvel később széles körben ítélte el

⁵⁷ Strassburg elragadtatott szavait Rousselről lásd a követségéről II. Gusztáv Adolfnak írott beszámolójában ([1630 elején]) TT 1882: 274–275.

⁵⁸ A svéd szolgálatról lásd *David Norrman*: Gustav Adolfs politik mot Ryssland och Polen under tyska kriget (1630–1632). Uppsala 1943. 34–41. Roussel már korábban, még Franciaországból is írt leveleket a svéd királynak: 1627-ben Sedanból, 1628 áprilisában Párizsból címzett levelei maradtak fenn, lásd RA(S) Skrivelser till konungen Gustaf II Adolfs tid vol. 29. Lásd még Axel Oxenstiernának címzett leveleit: RA(S) Oxenstiernasamlingen E 700. A kozákoknak (Riga, 1631. júl. 25.), illetve a lengyel rendeknek (uo., 1632. jan. 1., illetve febr. 20.) írott leveleit lásd HHStA Polen I. Kt. 54. Konv. 1631. fol. 24–26; Konv. 1632 Jänner fol. 1–5., illetve Konv. 1632 März fol. 8–11; Aleksandr Korwin Gosiewskinek (Riga, 1631. aug. 7.) AGAD Archiwum Koronne Warszawskie Dzieł szwedzkie 8b/28.

⁵⁹ A holland megbízatásról lásd a „Kurtzer ... Bericht”-et i. m. fol. 342–344, illetve Axel Oxenstierna levelét az államtanácsnak (Frankfurt am Main, 1633. júl. 12. [1/22.]) Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Förra afdelningen, IX. bandet. Bref 1633 juni–september. Red. Herman Brulin. Stockholm 1946. 176. Újabb konstantinápolyi útjáról: *Hering, G.*: Ökumenisches Patriarchat i. m. 245 (126. jegyzet). Az erdélyi beutazási engedély megtagadásáról lásd I. Rákóczi György leveleit Tholdalagi Mihálynak és Cornelis Hagának (Gyulafehérvár, 1635. márc. 10., ill. jún. 10.) TMÁO II: 232, 236. Haláláról *Tallemant des Réaux, G.*: Historiettes i. m. 189.

– említhető akár Volmar Farensbach esete is.⁶⁰ A korábban a törökellenes lengyel háborúban résztvevő kurlandi gróf Georg Kraus krónikája szerint 1623-ban egy német gyalogosokból álló egységet irányított Bethlen felső-magyarországi hadjáratán; később velencei, majd francia szolgálat után Wallenstein ezredese lett, innen jelentkezett a svéd királynál, aki Lengyelországba és Erdélybe küldte. A Rousselhez hasonlóan szintén markáns kalandor-vonásokat mutató Farensbach ráadásul – a hugenotta diplomatával ellentétben – még csak különösebben vonzó személyiség sem volt; meglehetősen féktelen természetű ezredesét Wallenstein így jellemezte: „Legnagyobb ellensége a nagy pofája.”⁶¹ Karrierjét újabb és újabb személyes viszályok övezték, úgy tűnik, a fejedelemségben is sikerült – legalábbis ideiglenesen – Strassburg ellen fordítania Brandenburgi Katalint. Nem élvezett különösebben nagy bizalmat a svéd kormányzat szélesebb köreiből sem.⁶²

Éppen II. Gusztáv Adolf esete mutatja azonban, hogy a Rousselhez hasonló kalandorok diplomáciai feladattal való megbízása nem feltétlenül a beléjük vetett korlátlan bizalom eredménye volt. 1630-ban mind a svéd király, mind kancellárja egyetértett abban, hogy a francia vándordiplomata, noha egyértelműen nagyon okos, meglehetősen furcsa, állhatatlan embernek tűnik, és nagyvonalú ajánlatai közül nem tudni, mennyit lehet komolyan venni. Mindenesetre a rajta keresztül nyerhető előnyök nagyobbak tünnek, mint a kár, amit tevékenységével okozhatott – ezért kapott követi megbízatást az amúgy szkeptikus II. Gusztáv Adolftól.⁶³ Könnyen elképzelhető, hogy ha lenne közvetlen forrásunk arra, mit gondolt

⁶⁰ Oxenstierna kommentárját lásd az előző jegyzetben idézett levelében. A Svéd Korona diplomatáinak származási összetételéről lásd *Heiko Droste: Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert.* (Nordische Geschichte 2.) Berlin 2006. 86.

⁶¹ „Sein größter Feind ist sein Maul.” idézi Farensbach-életrajzában *Nils Ahnlund: Krigare, diplomat och statsfänge.* Personhistorisk tidskrift 19. (1917) 77–113. (az idézet a 78. oldalról). Kraus magyar kiadásában „Färeuss Beck” néven szerepel, lásd *Kraus, G.: Erdélyi krónika* i. m. 115. A brassói számadáskönyvekből úgy tűnik, hogy Farensbach 1629 májusában – Strassburg társaságában – a Portára is elindult, erről a megbízatásáról a korábbi szakirodalom nem tud, vö. *Cziráki Zs.: Autonóm közösség* i. m. 228.

⁶² Amikor Farensbach visszatért Erdélyből, Gabriel Gustafsson Oxenstierna államtanácsos így kommentálta a követ jelentését fivérének, a kancellárnak írt levelében (Uppsala, 1629. okt. 23./nov. 3.): „Számos dolgot adott elő, de nem nagyon látszik beszámolójában az igazság, mivel ő maga sem látszik nagyon megbízhatóknak.” Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Senare afdelningen, III. bandet. Gabriel Gustafsson Oxenstiernas bref 1611–1640, Per Brahes bref 1633–1651. Red. Per Sondén. Stockholm 1890. 185–186.

⁶³ II. Gusztáv Adolf véleményére lásd *Normann, D.: Gustav Adolfs politik* i. m. 35–37. Axel Oxenstierna Roussellet kapcsolatos szkeptikus attitűdjét jól mutatják a királynak írott levelei (Elbing, 1630. dec. 14./24.), illetve 1631. jan. 17.) Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Förre afdelningen, V. bandet. Bref 1630. Red. Herman Brulin. Stockholm 1915. 730; illetve Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Förre afdelningen, VI. bandet. Bref 1631. Red. Herman Brulin. Stockholm 1918. 53.

Bethlen Gábor a két hugenotta diplomata megbízásáról, hasonló motivációról értesülnénk. Roussel és Talleyrand már csak azért sem okozhatott nagy károkat a Portán, mert nem egyedül képviselték Bethlen Gábort: a fejedelem állandó portai rezidense mellett a velük küldött főkövet, Mikes Kelemen is folyamatosan ellenőrizte – sőt, a franciák benyomása szerint akadályozta – tevékenységüket.⁶⁴ Análog példát találunk a szavojai Vercelliből származó Lorenzo Agazza esetében, aki Bethlent 1621-ben Velencében képviselte. Noha vele kapcsolatban más diplomataktól nem maradtak fenn a franciákról írottakhoz hasonló értékelések, talán nem túlzás feltételezni, hogy Bethlen az olasz diplomata korábbi, meglehetősen kalandos pályafutása miatt érezte szükségét annak, hogy rögtön három követet küldjön a Serenissimához. Így Szunyogh Gáspár és Vajnay Illés egyben a korábban Szavoja hercegén kívül a dán és a cseh királyt és német fejedelmeket is szolgáló – és Velencében is hivatalért kérvényező – Agazza ellenőrzésének feladatát is elláthatták.⁶⁵

A „cseh–pfalzi” menekültek, a sziléziai emigráció, illetve a „vándordiplomaták” mellett végül külön kategóriát képez Hermann Beckmann, aki Brandenburgi Katalin titkáraként érkezett Erdélybe, ám a márciusban lezajlott esküvő után nem sokkal, 1626 júliusában már ismét Berlinben volt, hogy értesítse a választófejedelmet: hűgát az erdélyi rendek fejedelemmé választották azzal a feltétellel, hogy a hatalmat csak Bethlen halála után veheti át.⁶⁶ Tíz nappal később már Wolfenbüttelben volt IV. Keresztélynél, és feltehetőleg még Erdélybe való visszatérése előtt megkapta Bethlen utasítását II. Gusztáv Adolf felkeresésére: szeptember közepén mindenesetre már visszafelé tartott a svéd király poroszországi táborából.⁶⁷ A továbbiakban eltűnik a forrásokból.

⁶⁴ Lásd Cornelis Haga panaszait Mikes Kelemennel kapcsolatban, Bethlennek írott levelében (Konstantinápoly, 1629. jún. 15.) TMÁO II: 114.

⁶⁵ Agazza korábbi pályafutásáról lásd a velencei tanács 1621. jún. 28-i jegyzőkönyvét, Oklevéltár i. m. 41. Bethlen máskor is küldött Velencébe olasz követeket, Alessandro Lucio azonban egyedül képviselte a fejedelmet. Az ő háttéréről nem rendelkezünk információkkal. A fejedelem érdekeinek velencei képviselőjében szintén fontos szerepet játszott a műkinckereskedőként és politikai mediátorként egyaránt ismert flamand Daniel Nys (Nijs). Személyéről lásd: *Maartje van Gelder*: Trading Places. The Netherlandish Merchants in Early Modern Venice. Leiden 2009. Tevékenységéről az Oklevéltárban található adatokon kívül lásd még Bethlen leveleit Pálóczi Horváth Jánosnak (Fogaras, 1629. márc. 25., illetve Balázsfalva, 1629. máj. 17.) TT 1887: 21, 26.

⁶⁶ Bethlen Gábor levele György Vilmosnak (Gyulafehérvár, 1626. jún. 25./júl. 5.) TT 1886: 658; A brandenburgi Titkos Tanács 1626. júl. 6[/16]-i ülésének jegyzőkönyve: GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 127 m Vol. II. fol. 155r. A Brandenburgi Katalinnal érkezők jegyzékében név szerint nem található, igaz, egy „Serenissimae sponsae Secretarius” szerepel a listában: Oklevéltár i. m. 224.

⁶⁷ Adam von Schwarzenberg levele Friedrich Pruckmann-nak (Jägersburg, 1626. szept. 1./[11.]) GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 136 f Vol. IV. fol. 31v–32r. Hivatkozik rá II. Gusztáv Adolf is Bethlen Gábornak küldött levelében („Lissoviae”, 1626. okt. 20./[30.]) RA(S) RR Vol. 156. fol.

Zygmunt Zaklika és a diplomaták hétköznapijai

Zygmunt Zaklikát nem egyszerű elhelyezni Bethlen Gábor külföldi diplomatáinak fentebb vázolt tipológiájában, annak ellenére, hogy brandenburgi kihallgatói is kíváncsiak voltak korábbi tevékenységére. Ennek révén tudjuk, hogy lengyel nemesi családból származott. Feltehetőleg rokona lehetett annak a hasonló nevű 16. századi politikusnak, aki többször járt követként Magyarországon és Báthory István megválasztásának támogatásáért némi időt császári fogságban is töltött.⁶⁸ Úgy tűnik, Zaklika jó kapcsolatokkal rendelkezett a Rzeczpospolita kálvinistáinak vezető rétegében: Janusz Radziwiłł képviselőjében járt korábban Livóniában és a moszkvai nagyfejedelemben. Ezt különösen azért hangsúlyozta szívesen, mert a litván herceg György Vilmos választófejedelem nagynénjét, Erzsébet Zsófia brandenburgi örgrófnőt vette feleségül – és a königsbergi szerződésen Zaklika állítása szerint személyesen is részt vett. A kihallgatás során még azt is közölte, hogy nővére révén az Ostroróg hercegi családdal is rokonságban állt.⁶⁹

Nem tudjuk, hogyan került eredetileg kapcsolatba Bethlen Gáborral; még az sem kizárt, hogy Radziwiłłen keresztül, aki kiterjedt levelezést folytatott Európa protestáns uralkodóival és talán az erdélyi fejedelemmel is.⁷⁰ Kihallgatóinak azt mondta, 1624 során állt Bethlen szolgálatába udvari embereként (*aulicus*), különböző megbízásokat vállalva. Négy szolgáját a brandenburgi hatóságok szintén kikérdezték; az ő válaszaikból az derül ki, hogy Zaklika az elmúlt években kétszer járt Erdélyben. Az első alkalomról nem tudunk semmit, de az biztos, hogy ennek eredményeképpen kereste fel Hollandiában 1625 tavaszán Bethlen Gábor megbízásából a száműzött V. Frigyeset.⁷¹ Második erdélyi látogatására 1625 nyarán került sor. Kassáról a fejedelem saját lovain vitette Zaklikát Gy-

193. A dán küldetésről lásd IV. Keresztély levelét Bethlen Gábornak (Wolfenbüttel, 1626. júl. 16. [26.]) RA(K) TKUA AD 1-10 Latina fol. 172v–173r.

⁶⁸ Kasper Niesiecki: Herbarz polski. X. Leipzig 1845. 31. Az adatért Dariusz Milewskinek tartozom köszönettel.

⁶⁹ Lásd a jegyzőkönyv részleteit: GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 80r–v, 113v–114r, 118v. A Radziwiłł-lal fenntartott kapcsolatokat igazolták Fabian von Czemen danzigi várnagy, illetve Christoph von Dohna György Vilmosnak írott levelei (Behnhof, 1626. jan. 9. [19.], illetve Carweide(?), 1626. jan. 1. [11.]) Uo. fol. 31v, 33r.

⁷⁰ Adam Szęlagowski: Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego. Lwów 1904. 17–23.

⁷¹ A korábbi erdélyi útról lásd Paul Zolkowský vallomását: GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 118v–119r. Az 1625 március és június között lezajlott hollandiai követségről Matthias Lubnizki beszélt a brandenburgi hatóságoknak, uo. fol. 113r–v. Az általa közölt adatok egybevágóak Ludwig Camerarius információjával, aki Axel Oxenstiernát Hága, 1625. máj. 6/16. dátummal arról értesítette, hogy Bethlen nemrégiben Frigyeshez érkezett követe egy „Polonus vir bonus”, lásd Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser i. m. 219.

lafehérvárra, ott szállást adott neki és megbecsülésről tanúskodó fogadtatásban részesítette. Hét héten keresztül volt az erdélyi fejedelem vendége, követte annak utazásain és még seregeinek mustrálásán is jelen volt. A nyolcadik héten azután Váradon megkapta követi megbízatását és nagyrészt Kassán maradt kíséretét újra maga köré gyűjtve elindult észak felé. Útjának magyarországi szakaszán, a Bethlen uralma alatt álló területeken a hatóságok adtak neki szállást és az ő lovaikat használta kocsijához, sőt, biztonságáról a fejedelem tíz – egy másik szolga szerint húsz – lovas katonája gondoskodott.

Radikálisan megváltozott az utazás jellege a magyar–lengyel határ átlépése után: Zaklika nyilvánvalóan inkognitóban akart maradni, ezért kerülte a városokat, senkivel nem akart szóba állni, a lovak etetését is szabadtéren, útközben végeztette és a Danzigig tartó, meglehetősen hosszú úton mindvégig hideg konyhán élt. A nyugat-poroszországi kikötőváros elhagyása után a pomerániai Stargardon keresztül érte el a Brandenburghoz tartozó Neumark központját, Küstrint.⁷² Itt kezdődtek azok a problémák, amelyek később letartóztatásához vezettek. Amint arról Adam von Schwarzenberg grófnak, a brandenburgi johanita lovagrend nagymesterének és a választófejedelem ekkoriban legnagyobb befolyással rendelkező tanácsosának beszámolójából értesülünk, Zaklikát november legelején fogadta György Vilmos – annak ellenére, hogy a követ neve nem szerepelt az általa átadott *credentionalis* levélben, sőt azt elárulni sem volt hajlandó a brandenburgi tisztségviselőknél. Az audiencián aztán pusztán udvariassági formulákon kívül csak néhány általános hírt osztott meg a választófejedelemmel, és az este rendezett lakomán is keveset szólt, nagyon visszafogottan viselkedett, ügyelve józanságára – egész addig, amíg vissza nem ment szállására, ahol aztán leitta magát a kíséretében lévő nemesekkel. Fejfájásra hivatkozva visszautasította György Vilmos vadászatra való meghívását is. Mikor azonban az egész udvar távozott az Odera-menti városból, Zaklika újabb audienciát kért, kiemelve, hogy nagy titkokat akar megosztani a választófejedelemmel. György Vilmossal nem találkozhatott újra, de Berlinben Levin von dem Knesebeck tanácsos jelenlétében fogadta őt Lujza Julianna pfalzi örgrófné, V. Frigyes anyja; a protestáns politika e vezető személyisége is hiába kérte Zaklikát többször is,

⁷² Az erdélyi, magyarországi és lengyelországi útról lásd a jegyzőkönyveket: GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 78r, 114r–115r, 119v–120r, 122r–123r. Az utazás erdélyi és magyarországi részéről különösen egyik szolgája, a Homonnán felfogadott, feltehetőleg szlovák Jan Niebnitzky nyújtott sok információt – a másik három ugyanakkor ekkor nem volt ura mellett. A lengyelországi szakasról már a két lengyel szolga – akik a forrásban Paul Zolskowský és Wotzke Linzki néven szerepelnek – is többet tud. A negyediket, Matthias Lubnizkit, Zaklika csak Danzigban fogadta (újra) szolgálatába.

hogy vezesse elő a fontos dolgokat, amelyekről tud, a lengyel diplomata csak általánosságokat közölt.⁷³

Noha Schwarzenberg már november elején többször is gyanúját fejezte ki, vajon tényleg az erdélyi fejedelem követével van-e dolguk, Zaklika ekkor még – szolgálainak egy részét hátrahagyva – probléma nélkül továbbindulhatott Alsó-Szászországon keresztül Hollandia irányába. Kereszülutazott Wolfenbüttelen, ám a braunschweigi herceget nem látogatta meg, csak egy kocsit kért tőle, amivel Lüneburgba ment. Onnan visszautazott délre, Nienburgba, hogy találkozzon Mansfeld gróffal, akit IV. Keresztély táborától nem messze talált. A gróf, miután vacsorán vendégül látta, a dán királyhoz is elkísérte, aki – mint a bevezetésben már említettem – november 26-án fogadta, ebéden és vacsorán is meghívta asztalához, majd megajándékozva bocsátotta ismét útra. Zaklika szolgálja arról is beszámolt a brandenburgi hatóságoknak, hogy a lengyel diplomata Mansfeldtől is kapott 80–100 dukátnyi útiköltséget; IV. Keresztély pedig saját hintóját engedte át az út egy szakaszára és 10–12 főnyi kíséretet is biztosított neki. Noha Zaklika eredetileg Hágába is el akart menni – és *credentialis* levelei is voltak a Staten Generaalhoz, az orániai herceghez, illetve a holland székvárosban száműzetésben élő V. Frigyeshez –, végül úgy ítélte meg, hogy az éppen ott tartózkodó Matthias Quadt megfelelően el tudja látni fejedelme képviselőjét. Így csak levelet írt a német diplomatának, amelyet IV. Keresztély egyik embere a király saját levelébe illesztve vitt magával Hágába. Zaklika maga pedig Lüneburgban hajóra ülve visszatért Berlinbe.⁷⁴

A brandenburgi tanácsosok már korábban feléledt gyanúját tovább táplálta, hogy a lengyel diplomata ilyen gyorsan visszatért Hollandiából, és az sem nyugtatta meg őket, hogy bár közölte, IV. Keresztély nagy titkokat bízott rá, ezeket azonban kizárólag a választófejedelemnek lett volna hajlandó elmondani, aki nem tartózkodott a városban; a tárgyalni hozzá küldött tanácsosoknak nem árult el semmit. Schwarzenberggel közölte, hogy roppant sürgős továbbutaznia: még arra is a brandenburgi tanácsosnak kellett figyelmeztetnie, hogy talán szüksége lehetne egy *recredentialisra* György Vilmostól, ami igazolná brandenburgi küldetésének teljesítését. A gyanakvó grófnak azonban feltűnt, állítólagos sietsége

⁷³ Az első brandenburgi tartózkodásról lásd Adam von Schwarzenberg leveleit Levin von dem Knesebecknek, illetve későbbi beszámolóját (Küstrin, 1625. okt. 26., 28. [nov. 5., 7.], illetve [1625 december eleje]) GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 14r–16r, 21v, illetve 2r–8r. György Vilmostól Zaklika november 5-én kapott audienciát, ami a Bethlen Gábor által írt *credentialison* lévő megjegyzésből látszik, uo. fol. 13v. A Zaklika által átadott *credentialis* dátuma Várad, 1625. szept. 16., uo. fol. 12.

⁷⁴ Az utazás részleteit Matthias Lubnizki adja elő vallomásában, GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 115r–117v. A dán királynál, illetve a Mansfeldnél lezajlott fogadással kapcsolatos részletek Zaklika vallatóit is érdekelték, lásd uo. 79v–80r.

ellenére milyen lelkesen vállalkozott Zaklika egy később megírandó levél továbbítására, amelyben a választófejedelem arról informálta volna Bethlen Gábort, hogy a lengyel király tiltakozását jelentette be a Brandenburgi Katalinnal tervezett esküvő miatt. Amikor aztán a lengyel diplomata egy következő alkalommal már azt is tagadta, hogy bármiféle diplomáciai ügyet meg akart volna tárgyalni a választófejedelemmel, a brandenburgi politikusok őrizet alá helyezték. Két tanácsos Zaklikát kérdezte alaposan ki, egy közjegyzőt pedig megbíztak a szolgák kivallatásával.⁷⁵

A letartóztatás időpontját nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy a szolgák kihallgatása december 9-én történt. A hónap közepén a Titkos Tanács megvitatta, mi legyen a teendő a fogságban tartott Zaklikával és arra a döntésre jutottak, hogy írnan az erdélyi fejedelemnek. Noha a követnél lévő levelesláda tartalmát ellenőrizték – így láthatták, hogy a dán királytól a diplomatának valóban volt *recredencialisa* –, úgy döntöttek, a leveleket nem nyitják fel, nehogy megsértsék Bethlen politikai ügyeinek titkosságát. A választófejedelem nevében kiállított levélben felidéztek azt az esetet is, amikor 1605 februárjában egy angolról, aki VI. Jakab követeként, kifogástalannak tűnő *credentialist* bemutatva jelent meg Heidelbergben, kiderült, hogy csaló. Erre alighanem azért került sor, hogy mentsék magukat, ha mégis kiderülne, hogy tévedtek: annak ellenére, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvhöz hosszas jegyzetek készültek, amelyek kimutatták Zaklika mondandójának összes önellentmondását, néhányan a brandenburgi tanácsosok közül továbbra is úgy vélték, hogy a lengyel nemes tényleg Bethlen diplomatája lehet, különös viselkedése csak hatáskörének túllépéséből ered.⁷⁶ Végül Zaklika több mint négy hónapot töltött börtönben, amíg 1626 márciusában meg nem érkezett Bethlen Gábornak a követet tisztázó és annak oktan viselkedése miatt szabadkozó levele.⁷⁷ Miután a lengyel diplomata elhagyta a brandenburgi választófejedelem rezidenciáját, eltűnik a forrásokból: nem tudjuk, megérkezett-e egyáltalán Bethlen

⁷⁵ Adam von Schwarzenberg 1625 decemberének elején íródott, a 73. jegyzetben idézett emlékirata (fol. 8v–10r) mellett a legtöbb információt György Vilmos Bethlennek írott levele tartalmazza, amely nagyrészt ugyanennek alapján íródott, de a töredékesen fennmaradt *memorialéval* szemben az egész folyamatot végigköveti (Cölln an der Spree, 1625. dec. 21./[31.]) GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 130–134.

⁷⁶ Lásd az előző jegyzetben idézett levélben, fol. 134v. A tanácsosok kételyeiről, illetve a vallatás időpontjáról: Heinrich von Stripe levelét Levin von dem Knesebecknek (Berlin, 1625. dec. 10./[20.]) GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 24v–25v. A kihallgatási jegyzőkönyvhöz készült jegyzetek: uo. fol. 148r–157r. A Titkos Tanács jegyzőkönyve 1625. dec. 5/[15]-ről: GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 127 m Vol. I. 104v–105r.

⁷⁷ Bethlen Gábor levele György Vilmosnak (Várad, 1626. jan. 30.) GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 47. A kiszabadulásról lásd György Vilmos Bethlennek küldött levelét (Cölln an der Spree, 1626. márc. 3./[13.]) uo. fol. 163, illetve Zaklika tanúsítványát arról, hogy visszakapta minden tulajdonát (Cölln an der Spree, 1626. márc. 2./[12.]) uo. fol. 170.

Gáborhoz, és ha igen, milyen fogadtatásban részesítette a fejedelem. Annyit legalábbis biztosan állíthatunk, hogy diplomáciai feladatra többé nem alkalmazta; hogy katonaként esetleg erdélyi szolgálatban maradt-e, arról nincs adatunk.

A Zaklikával kapcsolatoshoz hasonló, jól dokumentált félreértések mindig kiváló forrásanyagot jelentenek ahhoz, hogy az egyedi eseten túlmutató következtetéseket is levonhassunk: a problémák egy része, amely miatt Bethlen lengyel diplomatáját letartóztatták, strukturális eredetű, az erdélyi diplomácia jellegzetességeiből, illetve annak a brandenburgival szembeni eltéréseiből származik. Ezeknek a mélyebb következtetéseknek a feltárásához szükség van a brandenburgi tanácsosokat zavaró jelenségek részletesen áttekintésére és összehasonlításukra más erdélyi példákkal – utóbbi teszi ugyanis lehetővé, hogy elvlasszuk Zaklika esetlegesen különönc egyéni megoldásait azoktól, amelyek helyzetéből fakadtak.

Kronologikusan az első olyan tényező, amely felkeltette Adam von Schwarzenberg gyanúját, az volt, hogy a követ által átadott megbízólevél nem tartalmazta a követ nevét. Ez természetesen ellenkezett nemcsak a formai követelményekkel, hanem a logikával is. A *credentialis* levél pontosan arra szolgált, hogy követként azonosítsa az átadó személyt a címzett uralkodó számára: hogy lenne ez lehetséges, amennyiben még a legelemibb azonosító, az illető neve sem került benne feltüntetésre? Épp ebből az időszakból ismerünk azonban más eseteket is, amikor egy követnek annak ellenére adtak hitelt, hogy nem volt klasszikus *credentialis* levele. Zaklikát IV. Keresztély annak ellenére fogadta, hogy hozzá címzett megbízólevelet egyáltalán nem tudott bemutatni – igaz, Mansfeld grófhoz címzett *credentialisa* volt, és a gróf, illetve János Ernő szász-weimari herceg személyesen mutatták be a követet a dán királynak. Nem egészen fél év múlva Hermann Beckmannt a brandenburgi Titkos Tanács fogadta úgy, hogy egyáltalán nem volt nála megbízólevél – igaz, az ő személye, lévén Brandenburgi Katalin titkára, ismert lehetett a választófejedelemség politikusai számára. A legjobb analóg példa azonban Matthias Quadté: őt a Staten Generaal 1625 decemberében pontosan úgy fogadta el Bethlen képviselőjének, ahogy Zaklika várta azt el György Vilmos választófejedelemtől: ti. hogy neve nem szerepelt az erdélyi fejedelem által kiállított megbízólevélben.⁷⁸

⁷⁸ Zaklika *credentialis*-problémájáról IV. Keresztélynél lásd kihallgatási jegyzőkönyvét (GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 79r); a brandenburgi tanácsosok reakciójáról Stripe 76. jegyzetben idézett levelét (fol. 25v). Quadtról lásd Resolutiën der Staten-Generaal: Nieuwe reeks 1610–1670. VII. deel, 1 juli 1624 – 31 december 1625. (Rijks geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie, 223.) Bew. Joke Roelevink. 's-Gravenhage 1994. 655. (Nr. 3680). Beckmannról a 66. jegyzetben idézett tanácsi jegyzőkönyvet, fol. 155r.

Pusztán az tehát, hogy a követ neve nem szerepelt a megbízólevélben, nem kellett volna, hogy mindenképpen fennakadást okozzon. Zaklika azonban tovább bonyolította a helyzetet azzal, hogy Küstrinben vonakodott elárulni a nevét, majd kikötötte, hogy csak a választófejedelemnek mondja azt meg. Amikor azonban kérvényéhez egy cetlire felírta nevét, „Sigismundus a Petry”-nek címezte magát. A brandenburgi hatóságok egy része ráadásul úgy emlékezett, hogy a követ a Zacharias nevet is használta.⁷⁹ Még ha el is hisszük Zaklika védekezését, hogy a név „petricovia” birtokára utal, nehezen érthető, miért tartotta szükségesnek a lengyel diplomata, hogy a nevével kapcsolatos machinációkkal borzolja a kedélyeket.

Nyilvánvaló, hogy a 17. századi diplomácia nagy része titokban zajlott, és ez kiemelten érvényes volt az olyan államokra, mint Bethlen Gábor Erdélye, amelynek jóformán minden szomszédjával volt valamilyen konfliktusa és bármilyen potenciális szövetséges eléréséhez arra volt szükség, hogy a követek hosszasan ellenséges, de legalábbis urukkal nem szimpatizáló fejedelmek területén utazzanak keresztül. Zaklika lengyelországi rejtőzködése így egyáltalán nem volt kirívó eset: amikor Quadtot 1624-ben visszafordították Mazóviából, kereskedőnek álcázva utazott.⁸⁰ Talán még az is érthető, hogy Zaklika még saját szolgálai előtt sem fedte fel kilétét, nyilván azért, nehogy véletlenül elszólják magukat – bár meglehetősen abszurd, hogy a négy kihallgatott szolgából mindössze egy tudta urának valódi nevét, egy a birtoknévből levezetett változatot ismerte és ketten csak keresztnevét tudták, egyik még azt is rosszul. Ahogy egyikőjük megjegyezte: „különös ember, mindent titokban tart”; amibe az is belefért, hogy következő úticéljukat is mindig csak akkor közölte, amikor már a kocsiiban ült.⁸¹

Feltűnő továbbá, hogy a dán királlyal szemben Zaklika nem tartott szükségesnek hasonló óvintézkedéseket és vele közölte nevét; a Keresztély által adott *recredentialis*ban mindenesetre megtaláljuk azt.⁸² Specifikusan Brandenburggal kapcsolatos indokot kell tehát találnunk viselkedésére, ami már csak azért sem egyszerű, mert – Lengyelországgal ellentétben – György Vilmos országában

⁷⁹ A név problémájáról lásd Adam von Schwarzenberg 1625 decemberének elején írott emlékiratát (lásd 73. jegyzet), illetve Knesebecknek(?) írott levelének töredékét (1625. okt. 25./[nov. 4.]), amelyre feljegyezték a Petri-névváltozatot (GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 22r). Nem világos, hogy a Zacharias név hogyan került elő a brandenburgi iratokban, Zaklika a kihallgatás során mindenesetre úgy nyilatkozott: „Zacharias nunquam fuit, neque erit.” Uo. fol. 81r.

⁸⁰ Lásd Piotr Szyszkowskiak a 2. jegyzetben idézett prozódóját, fol. 4r–v.

⁸¹ „... were ein wunderlicher man, hielt alle sachen heimlich.” Johan Niebnitzkÿ vallomása, GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 121v. A négy szolga közül három úgy kezdte az uruk nevét firtató kérdésre adandó választ, hogy „igazából nem tudja”, kizárólag a már régebben Zaklikát szolgáló és vele Hollandiát is megjáró Lubnizki ismerte és nem csak sejtésként tudta közölni a követ nevét.

⁸² Lásd az 1. jegyzetben idézett *recredentialist*.

Zygmunt Zaklika szövetséges területen járt: nem sokkal érkezése előtt folytak a tárgyalások Matthias Quadttal a politikai együttműködésről, és nem sokkal utána érkezett meg a díszes követség, amely Brandenburgi Katalint volt hivatott Erdélybe szállítani. A választófejedelmi kormányzat akkora bizalommal viseltette Bethlen Gábor követeivel szemben, hogy – mint korábban említettem – titkos diplomáciája egyes részleteit is megosztotta Quadttal, akinek közvetítenie kellett azokat IV. Keresztély felé. Aligha tévedünk, ha Zaklika különös viselkedésének indokát Adam von Schwarzenberg személyében keressük.

A grófnak a választófejedelemség politikájára gyakorolt befolyására a Habsburg-ellenes politikai tábor számos tagja tekintett elégedetlenül. Nemcsak annak katolikus vallása miatt, hanem elsősorban azért, mert a brandenburgi Titkos Tanács többségével szemben, akik a protestáns ügy melletti erőteljesebb kiállást szorgalmazták, Schwarzenberg abban bízott – akárcsak a szász választófejedelem –, hogy a birodalom válságát a császárral kötött kompromisszum oldhatja meg, akár a pfalzi érdekek képviselőjének feladása árán is. Az 1620-as évek második felében egyre dominánsabb pozícióba kerülő gróf igencsak népszerűtlen volt, II. Gusztáv Adolf például azt üzenté a többi tanácsosnak, hogy „bánjanak vele a cseh módon,” vagyis defeneztrálják Schwarzenberget.⁸³ IV. Keresztély, amikor meghallotta, hogy a gróf kíséri Brandenburgi Katalint Erdélybe, a fejedelemnek írt levelében felhívta Bethlen figyelmét, vigyázzon vele, mert nem híve a *communis causának*, és amíg csak lehet, tartsa Erdélyben, mert fennáll a kockázat, hogy a visszaút során a császári udvarban felfedi szervezkedéseiket.⁸⁴

Ennek ismeretében nyer értelmet az, hogy Zaklika többször is közölte Schwarzenberggel: vele nem hajlandó megtárgyalni küldöttségének titkos politikai részét és azt csak személyesen a választófejedelemmel hajlandó megosztani.⁸⁵ A korábban róla kapott információk – vagy talán magának a fejedelemnek az utasítása – miatt a lengyel diplomata megpróbálta elkerülni, hogy a gróf előtt diplomáciai titkokat kelljen felfednie; ám abban bízni, hogy mindent személye-

⁸³ Schwarzenberg politikájáról lásd *Kober, U.*: Eine Karriere im Krieg i. m., illetve rövidebb összefoglalása: *Uő.*: Der Favorit als „Factotum”: Graf Adam von Schwarzenberg als Oberkämmerer und Direktor des Geheimen Rates unter Kurfürst Georg Wilhelm von Brandenburg. In: *Der zweite Mann im Staat: Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit.* Hrsg. von Michael Kaiser und Andreas Pečar. (Zeitschrift für historische Forschung: Beihefte 32.). Berlin 2003, 231–252. Az idézet ennek 245. oldaláról. A szász politika jellegzetességeiről lásd *Axel Gotthard*: „Politice seint wir Bapstisch”: Kursachsen und der deutsche Protestantismus im frühen 17. Jahrhundert. *Zeitschrift für historische Forschung* 20. (1993) 275–319.

⁸⁴ IV. Keresztély levele Bethlen Gábornak (Rotenburg, 1626. jan. 26. [febr. 5.]) TT 1881: 101.

⁸⁵ Az erre vonatkozó adatokat lásd például Schwarzenbergnek a 73. jegyzetben idézett, 1625 decemberének elején készült emlékiratában, fol. 7r–9v.

sen György Vilmoossal tárgyalhat majd meg, a brandenburgi politikai ismeretének teljes hiányáról tanúskodott. Ahogy korábban említettem, a korszakban talán egyetlen számottevő országnak sem volt annyira apolitikus uralkodója, mint éppen Brandenburgnak, aki jóformán teljesen átengedte a kormányzást tanácsosainak.⁸⁶ Mivel viszont Zaklika nyilvánvalóan nem ismerte részleteiben a brandenburgi politikai elitet, könnyen lehet, hogy a Schwarzenberggel kapcsolatos fenntartások miatt nem volt hajlandó eszmét cserélni a hozzá küldött többi tanácsossal – köztük a kimondottan a protestáns politikai tábor képviselő Samuel Winterfelddel – sem, hiszen nem tudhatta, melyik esetleg a gróf embere. Így aztán gyakorlatilag lehetetlenné vált a brandenburgi politikuskal folytatott kommunikáció. A korábbi példák azonban azt mutatják, hogy ez egyáltalán nem volt szükségszerű, inkább Zaklika hibás helyzetfelmérését, illetve diplomáciai érzékének hiányosságait tükrözi: Schulitz és Quadt korábban nagyszabású szövetségi terveket vitattak meg Berlinben, sokszor Schwarzenberg jelenlétében.

Hasonlóképpen Zaklika behatárolt képességeinek, illetve a diplomáciai életben való eligazodása nehézségeinek tudható be a Schwarzenberg jelentéseiben többször előforduló másik probléma is, hogy tudniillik lehetetlenség eldönteni, az erdélyi fejedelem követeként (*Gesandter*) vagy csak hírvivőjeként (*Briefträger*) kezeljék-e a lengyel nemest. A 17. század során egyre komplexebbé váló diplomáciában ugyanis a követek fontos megkülönböztető jegyének számított, fel voltak-e ruházva a *repraesentatio* jogosítványával, amelynek révén olyan bánásmódra tarthattak igényt, mintha az őket küldő uralkodó személyesen lenne jelen. Ez természetesen azt is magában foglalta, hogy a követet az uralkodó nyilvános audienciákon fogadta, az udvari eseményeken kiemelt helyet biztosított nekik – jelenlétük az udvarban és ezáltal a küldő és fogadó uralkodók között fennálló kapcsolat tehát minden szemlélő számára világossá vált. Nem csodálkozhatunk rajta, ha a Bethlen Gábor nyugat-európai diplomáciáját bonyolító követek tárgyalásaik titkosságának megőrzése érdekében a lehető legritkább esetben tartottak igényt az ünnepélyes fogadtatásra.⁸⁷ A diplomácia hivatalos terminológiája majd csak sokkal később, a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszuson kerül kodifikálásra, így a korabeliek szóhasználata nem feltétle-

⁸⁶ Kober, U.: Eine Karriere im Krieg i. m. 25–39; Reinhold Koser: Geschichte der brandenburgischen Politik bis zum Westfälischen Frieden von 1648. Stuttgart – Berlin 1913. 386–390.

⁸⁷ Természetesen ezalól kivételek is akadtak, így Johann Joachim Rusdorf beszámolója szerint I. Károly angol király Quadtot olyan előkelő fogadtatásban részesítette, amelynek körülményeit a velencei diplomatáknak rendezett ceremóniák sem múlták felül, lásd levelét Heinrich Matthias von Thurnnak (London, 1626. nov. 18.) UB Kassel 2° Ms. iurid. 47. 268.

nül mérvadó, ám sokat elárul, hogy a dán király például Zaklikát és Quadtot is mint Bethlen hozzá küldött „szolgáit” (*tiener*) említi.⁸⁸

Éppen ezért jogosan okozhatott meglepetést a brandenburgi diplomatáknak az, ha Zaklika egyszerre várta el, hogy követként ismerjék el és annak megfelelően kezeljék, ugyanakkor tartsák is küldetését a lehető legnagyobb titokban. Mint Schwarzenberg felpanaszolta, nehéz volt összeegyeztetni a küldetés titkosságát azzal, hogy közben Zaklika rendszeresen vagy egy tucat kísérővel mutatkozott az utcán, akik ráadásul lengyel öltözküddel még nagyobb feltűnést keltettek.⁸⁹ Noha a brandenburgi hatóságok csak négy szolgáját hallgatták ki, a lengyel diplomata kísérete valóban sokkal több emberből állhatott: amikor Gyulafehérvárra utazott, embereinek nagy része Kassán maradt és ellátásukra Bethlen Gábor naponta tizenkét font húst, négy csirkét és tíz kancsó bort utalt ki.⁹⁰ Egy ennek az elfogyasztásához szükséges sereglet társaságában valóban nehéz lett volna észrevétlennek maradni. Habár a lengyel diplomata továbbra is kitarzott amellett, hogy Bethlen Gábort követként képviseli, amikor Küstrinből továbbutazott Berlin felé Schwarzenberg mindenesetre azt javasolta a székvárosban tartózkodó Knesebecknek, ne adjanak neki kiemelt helyet az asztalnál.⁹¹

⁸⁸ Ugyanakkor Quadtot egyszer „Gesandt”-nak, tehát követnek is titulálja, lásd Kong Christian des Fjerdes Dagbøger i. m. 144, 147, 150. A 17. század kategóriáinak bizonytalanságáról lásd *Erich H. Markel*: Die Entwicklung der diplomatischen Rangstufen. Erlangen 1951; *Miloš Vec*: „Technische” gegen “symbolische” Verfahrensformen? Die Normierung und Ausdifferenzierung der Gesandtenränge nach der juristischen und politischen Literatur des 18. und 19. Jahrhundert. In: Vormoderne politische Verfahren. Hrsg. von Barbara Stollberg-Rilinger. (Zeitschrift für historische Forschung: Beihefte 25.) Berlin 2001. 559–590.

⁸⁹ Lásd Schwarzenbergnek a 73. jegyzetben idézett, 1625. december eleji emlékiratát, fol. 10.

⁹⁰ Lásd a szolgák vallomásait, GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 78r, 114r, 122r–v.

⁹¹ Lásd a 73. jegyzetben idézett, okt. 26./nov. 5.] keltezésű levelet, fol. 16r. Az ülésrend és a hierarchia kifejezésének más szimbolikus formáinak jelentőségéről a kora újkori diplomáciában lásd *Josef Hrdlička*: Das Platznehmen am Tisch als Ausdruck der Kommunikation der höfischen Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. In: Menschen – Handlungen – Strukturen: Historisch-antropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften. Hrsg. von Václav Bůžek und Dana Štefánová. (Opera historica: Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, 9.) České Budějovice 2001. 219–238; *André Krischer*: Souveränität als sozialer Status: Zur Funktion des diplomatischen Zeremoniells in der Frühen Neuzeit. In: Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit. Hrsg. Ralph Kauz, Giorgio Rota und Jan Paul Niederkorn. (Österreichische Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 796.) Wien 2009. 1–32; *Helmut Neuhaus*: Der Streit um den richtigen Platz: Ein Beitrag zu reichsständischen Verfahrensformen in der Frühen Neuzeit, illetve *Axel Gotthard*: Die Inszenierung der kurfürstlichen Präeminenz: Eine Analyse unter Erprobung systemtheoretischer Kategorien. In: Vormoderne politische Verfahren. Hrsg. von Barbara Stollberg-Rilinger. (Zeitschrift für historische Forschung: Beihefte, 25.) Berlin 2001. 281–302, illetve 303–332; *Barbara Stollberg-Rilinger*: Zeremoniell als politisches Verfahren: Rangordnung und Rangstreit als Strukturmerkmale des frühneuzeitlichen Reichstags. In: Neue

Szintén problémásnak tűnt a brandenburgi politikusok számára, hogy Zaklika november elején Hollandiát is megjelölte útcéljai között, de az Egyesült Tartományok felkeresése nélkül tért vissza. „Vajon követhet méltó-e, hogy a rábízott küldetéseket csak félig teljesítse?” – hangzott a kihallgatás egyik kérdése, és a brandenburgi tanácsosokat nem elégitette ki a lengyel diplomata védekezése, miszerint értesült róla, hogy Matthias Quadt időközben eljutott Hollandiába, így saját küldetése okafogyottá vált.⁹² Az Erdélynél sokkal központibb fekvésű Brandenburg diplomáciájában nem volt szükség az olyan utazó diplomaták alkalmazására, akik útközben változtatták céljukat (mint ahogy az Quaddal is történt), és arra sem, hogy – akárcsak Schulitz és Listius esetében – több diplomata is ugyanazzal a küldetéssel induljon útnak. A két rendhagyó diplomáciai megoldás tulajdonképpen összefüggött: azért volt szükség néha arra, hogy a fejedelem több embert is azonos – de legalábbis tartalmában nagyon hasonló – küldetéssel bízjon meg, mert általában több helyszínt is meg kellett látogatniuk és további utazásaik függtek az ott kapott válaszoktól. Bethlen ilyen formabontó módszerekkel tudta biztosítani, hogy minden diplomáciai célpontra előbb-utóbb elér egy követe. A Zaklika vallomását elemző brandenburgi politikusok azt is felvetették, vajon honnan tudhatta az állítólagos követ, hogy Quadt merre ment és milyen feladattal – de ez igazából könnyen megmagyarázható: ha mástól nem, a dán királytól vagy a protestáns sereg más vezetőitől kaphatott erről információt.

Érthetetlen viszont, miért tartotta szükségesnek a lengyel diplomata, hogy a kihallgatáson közölje: már csak azért is szükséges volt, hogy feladja a hollandiai utat, mert a legfontosabb ügy (*Principale negotium*) a házasságé volt, amiről Berlinben kellett tárgyalnia. Erről ugyanis korábban nem ejtett szót, sőt, emlékezhetünk, Schwarzenbergnek újbóli Berlinbe érkezése után azt mondta, sürgősen tovább kell haladnia. Bár a brandenburgi tanácsosokkal folytatott beszélgetések alatt Zaklika mindig nagyon érdeklődött a tervezett házasság témája iránt, az tény, hogy – mint a kihallgatási jegyzőkönyvhöz készült kommentárok szerzője is megjegyzi – *credentialis*ában nincs kimondottan szó a frigyről, márpedig fejedelmek között csak úgy lehetséges házasságról tárgyalni, ha kifejezetten egyértelmű, erre vonatkozó megbízóleveleket adnak képviselőiknek.⁹³ A

Studien zur frühneuzeitlichen Reichsgeschichte. Hrsg. von Johannes Kunisch. (Zeitschrift für historischer Forschung: Beihefte 19.) Berlin 1997. 91–132.

⁹² „Ob einem Gesandten woll anstehe, die gewerbe, so Ihme aufgetragen, nur zur helften außzurichten?“, kihallgatási jegyzőkönyv, GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 52r, Zaklika válaszát lásd 79v.

⁹³ Lásd a jegyzőkönyvhöz fűzött kommentárokat, GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 152v. Bethlen Gábor *credentialisa* valóban általánosságban fogalmaz: közli, hogy a megkezdett tárgyalások folytatására kijelölte Kovacsóczy Istvánt és Mikó Ferencet, ám ezek Bécsben feltartóztattak, így – nehogy az ügy kárt szenvedjen – küldi a levél átadóját *mindkét* ügyben

házasságról ráadásul nem nagyon volt mit tárgyalni: Zaklika *credentionalis*ának kiállítását után mintegy húsz nappal Kovacsóczy István és Mikó Ferenc a választófejedelem Cölln an der Spree-i palotájában aláírták a szerződés okmányait. Még ha számolunk is azzal a lehetőséggel, hogy Zaklika útnak indulása után erről már nem értesült, az biztos, hogy csak súlyosbította az erdélyi diplomácia strukturális nehézségeiből származó problémákat fontoskodásával és saját korábbi kijelentéseinek állandó meghazudtolásával.

A brandenburgi tanácsosok végül a kihallgatás során megrökönyödve tapasztalhatták, hogy Zaklika jóformán náluk is kevesebb erdélyi politikust ismer: Matthias Quadton kívül kizárólag Listius bárót tudta megnevezni, illetve a *credentionalis*át megfogalmazó írnokot, akinek nevét a cöllni írnokok többféle verzióban, Caspar Schomuligként vagy Schonunkként jegyezték le. Utóbbi – akinek személyét nem tudjuk azonosítani – aligha hatotta meg a gyanakvó tanácsosokat, miközben Zaklika az erdélyi kancellárról (Kovacsóczy Istvánról) csak annyira emlékezett, hogy Andreasnak hívják, és a kincstartó (Mikó Ferenc) nevét is csak hosszas gondolkodás után, némileg torzítva (Niclas Ferencként) sikerült felidéznie.⁹⁴ Az 1626 januárjában Berlinben járó Weikhard Schulitz is azt mondta, nem ismeri Bethlen állítólagos követét.⁹⁵ Mivel György Vilmos képviselőjét Európa különböző udvaraiban a megelőző években kizárólag Titkos Tanácsának tagjai látták el, akik a választófejedelem udvarának politikájáról és annak személyi állományáról bensőséges ismeretekkel rendelkeztek, nyilvánvalóan sokkolóan hatott számukra, hogy Bethlen Gábor követe az erdélyi udvar legfontosabb szereplőiről sem rendelkezik információkkal. Ennek oka azonban már valóban nem Zaklika személyes képességeinek hiányosságaiban keresendő, hanem az erdélyi fejedelem nyugat-európai külpolitikájának, illetve az abban

való egyeztetés céljából (lásd 73. jegyzet, fol. 12). A brandenburgi tanácsosok számára mindez annál is kevésbé lehetett meggyőző, mert Kovacsóczy és Mikó már jóval Zaklika előtt megérkeztek Berlinbe, lásd 15. jegyzet.

⁹⁴ Lásd Zaklika vallomását, GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 78r.

⁹⁵ A brandenburgi Titkos Tanács jegyzőkönyve (1626. jan. 12./[22.]), lásd 51. jegyzet, fol. 6v. Zaklika útitársa nyugat felé mentében, egy bizonyos Castner is inkább csak a zavart fokozta: noha Schwarzenberg és a többiek mind ruhája, mind beszéde alapján hollandként azonosították, Zaklika állította, hogy ez nem igaz, és megjegyezte, hogy Castner Hágában maradt. A jegyzőkönyvhöz fűzött kommentárok összeállítói itt, a kihallgatás vége felé már erősen fáradhattak, különben biztosan nem hagyták volna ki a lehetőséget, hogy felhívják a figyelmet Zaklika állításainak újabb önellentmondására: hogy *maradhatott* volna Castner Hágában, ha a lengyel diplomata állítása szerint nem is ment el odáig (GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 63. fol. 81v, illetve 157v). A rejtélyes utazóról ezen kívül mindössze egyetlen adatot ismerünk, az viszont arról tanúskodik, hogy Zaklika itt is – ki tudja, milyen megfontolásból – hazudott: Bethlen Gábor Alvinczi Péternek írott leveléből (lásd 14. jegyzet) az derül ki, hogy Castner 1626. január közepére nemcsak visszatért Erdélybe, de a fejedelem már vissza is indította.

közreműködő „diplomáciai karnak” jellegzetességeiben. Még ha az összesen kevesebb, mint tíz hét erdélyi tartózkodással a lengyel nemes extrém esetet képvisel is, általánosságban elmondható, hogy a Bethlen Gábort a protestáns udvarokban képviselő diplomaták inkább az ő személyéhez, illetve az 1620-as évek nemzetközi protestáns politikájához, de semmi esetre sem az Erdélyi Fejedelemséghez kötődtek.

Úgy tűnik, a Bethlent követő fejedelmek idejében ez a trend megváltozott. Az 1630-as évtizedben a meglehetősen ritka követjárások nagy részét még külföldiek látták el, 1632-ben Heinrich Dreiling, 1634-ben és 1637-ben Heinrich Meerbott, 1638–39-ben Johann Heinrich Bisterfeld képviselte I. Rákóczi Györgyöt a francia és svéd udvarokban. Ugyanakkor tény, hogy rajtuk kívül nemcsak Boncziday folytatta tevékenységét, de 1634-ben egy újabb magyar, Bálintffy Balázs is megbízást kapott diplomáciai küldetésre.⁹⁶ Az 1640-es évtizedben aztán a nyugat-európai diplomácia bonyolítását nagyrészt magyarok vették át, és a tendencia hasonló maradt II. Rákóczi György uralkodása idején is. A váltást egyrészt arra vezethetjük vissza, hogy az 1640-es években már a fejedelem rendelkezésére álltak olyan világlátott, széles műveltséggel és peregrinációs tapasztalattal rendelkező helyiek is, mint az I. Rákóczi György halálhírét a Német-római Birodalom protestáns fejedelemségeibe továbbító Daniel János.⁹⁷ Ugyanakkor a két Rákóczi György számos magyarországi, vagy erdélyi származású diplomatájáról nem tudjuk, hogy hasonlóan eminens háttérrel rendelkezett volna: Mednyánszky György, Sebesi Ferenc, Jakabfalvi Miklós, Szentpáli István, Dalmádi István vagy éppen a fejedelemséget a vesztfáliai béketárgyalásokon képviselő Jármí Ferenc képzettsége sem múlta felül a Bethlen Gábor-korabeli

⁹⁶ Lásd *Szilágyi Sándor* feldolgozásait: I. Rákóczy György első összeköttetései a svédekkel. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 10/9.) Bp. 1883; illetve I. Rákóczy György és a diplomácia: Székfoglaló értekezés. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 7/5.) Bp. 1878. 9–17. Dreilingről lásd a 43. jegyzetet. Bisterfeld diplomáciai tevékenységéről lásd még újabban *Viskolcz Noémi*: Johann Heinrich Bisterfeld: Ein Professor als Vermittler zwischen West und Ost an der siebenbürgischen Akademie in Weißenburg, 1630–1655. In: Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen: Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918. Hrsg. von Márta Fata und Anton Schindling. Münster 2010. 204–206. Meerbottról lásd *Uő*: Reformációs könyvek: Tervek az evangélikus egyház megújítására. Bp. 2006. 78–80. Bonczidayról lásd a 11. jegyzetben idézett forrásokat. Bálintffy Balázsról: I. Rákóczi György levele Heinrich Meerbotthoz (Gyulafehérvár, 1634. jún. 4.) RA(S) Transsylvania vol. 1. Nr. 129/I. Az erdélyi fejedelmek 1620–30-as években folytatott nyugati diplomáciájának elemzésére egy későbbi tanulmányban vállalkozom.

⁹⁷ *Balogh Judit*: A vargyasi Daniel család karrierjének kezdetei. Történelmi Szemle 51. (2009) 3. sz. 351. Diplomáciai tevékenységéről lásd *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Bp. 2011. 113–115, 180–181.

erdélyi politikusokét.⁹⁸ Így nem zárhatunk ki egy alternatív magyarázatot sem, ti. hogy az 1620-as évek emigráns hullámát a későbbi évtizedekben nem követték hasonlók, így a diplomataként használható külföldiek egyszerűen elfogytak: az erdélyi fejedelem így csak a hazai választékból meríthetett. A kevés kivétel meglehetősen különböző jellegű diplomatákból került ki: a Comenius-körhöz tartozó és az ő kapcsolathálóját használó, protestáns összefogást hirdető Constantin Schaum bizonyos mértékben Bethlen korszakának cseh-pfalzi emigránsaira hasonlít, míg a moszkvai cári trónra való aspirációihoz segítséget kereső Tyimoska Akudinov egyértelműen a nemzetközi kalandorok közé sorolható.⁹⁹ II. Rákóczi György szolgálatában való alkalmazásuk ténye – illetve az, hogy a szomszédsági diplomáciában nem, kizárólag a messzebb fekvő államokkal fenn tartott kapcsolatokban használták őket – azt sugallja, hogy a Bethlen-kori diplomáciai szervezetnek elméleti alapvetései nem, inkább csak személyi feltételei változtak megteremtőjének halála után.

⁹⁸ Közülük egyedül Sebesi Ferencről készült életrajzi vázlat: *Horn Ildikó*: Sebesi Ferenc – egy erdélyi diplomata. In: *Scripta manent: Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Geric József professzor tiszteletére*. Szerk. Draskóczy István. Bp. 1994. 199–205; *Binder Pál*: Az erdélyi fejedelemség román diplomatái vagy románok az erdélyi fejedelemség külügyi szolgálatában. Sajtó alá rendezte Sebestyén Mihály. (Convergentia) Marosvásárhely 1996. 39–61. Az egyes diplomaták tevékenységéről lásd (a fenti sorrendben) *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 181–190, 318–326, 94–95, 129–132, illetve 108–110.

⁹⁹ *Kármán G.*: Erdélyi külpolitika i. m. 354–364, ill. 313–314.